

ARCHÍVUM

MAGYARORSZÁG ÉRTELMIÉGI NÉPESSÉGE

*Írta Dobrovits Sándor dr.¹
hivatalos használatra a miniszterelnök megbízásából
(A béketárgyalás előkészületeihez)
1945 őszén²*

Kik tartoznak az értelmiséghez?

Az értelmiség jelenti a magasabb szellemi műveltségű népréteget. A magasabb műveltségnek ismertető jelei: magasabb *iskolai végzettség* és a *foglalkozásnak természete*.

A magasabb iskolai végzettség alapján a legalább 8 középiskolát végzetteket sorozzuk az értelmiségi népesség közé, foglalkozásuk alapján pedig azokat, akik túlnyomóan szellemi munkával járó kereső tevékenységet folytatnak.

Végül idetartoznak még a kereső értelmiségiek eltartottjai is (feleség gyermek stb.), akikkel együtt kapjuk az értelmiség társadalmi rétegének egész tömegét.

Az értelmiségi népesség száma

A mai Magyarországon a magasabb iskolai végzettséggel rendelkező népesség száma a következőképpen alakult:

¹ Dobrovits Sándor (Pozsony, 1889. márc. 4. – Bp., 1963. ápr. 15.): statisztikus. Jogi tanulmányainak elvégzése után 1912-ben a Központi Statisztikai Hivatalban kezdte pályafutását. 1937-től a hivatal alelnöke, 1939-től 1945 júliusáig elnöke. Részt vett a magyar hivatalos statisztika újjászervezésében. Szerkesztője volt a *Magyar Statisztikai Szemlének*. A szakirodalomban elsősorban a statisztika szervezési kérdéseivel és nemzetközi statisztikai problémákkal foglalkozott. Fő művei: *Les services d'hygiène publique en Hongrie* (Genéve, 1924); Budapest egyesületei (*Statiszt. Közl.* 1936) Forrás: Életrajzi lexikon.

² A közlés során a szerző által használt központozást és rövidítési formákat őriztük meg (pld. u.n. máv.). A szótagok hosszúságát illetően egyébként a mai helyesírási szabályokat követtük. A szerkesztői megjegyzéseket, betoldásokat szögletes zárójelbe helyeztük, így: [a szerk.].

Év	Legalább 8 középiskolát végzettek száma
1920	209 866
1930	274 858
1941	325 771

Két évtized alatt tehát több mint 50%-kal növekedett a művelt magyarság száma. És míg 1920-ban minden 22. húsz évnél idősebb lakosra esett egy középiskolát végzett egyén, addig ma már minden 18. rendelkezik ily magasabb műveltséggel.

A foglalkozás alapján az értelmiségbe sorozható népesség számából – a foglalkozási viszony szerinti tagozódás alapján – megállapíthatjuk az értelmiség legnagyobb csoportjának, a *tisztviselőknek* számát.

Foglalkozási viszony	Kereső	Eltartott	Összesen
Önálló	1 189 657	1 899 738	3 089 395
<i>Tisztviselő</i>	<i>366 076</i>	<i>311 641</i>	<i>677 717</i>
Munkás	2 948 613	2 485 605	5 434 218
Foglalkozás nélküli és ismeretlen	–	118 662	118 662
Mindössze	4 104 346	4 815 646	9 319 992

A tisztviselői társadalom az értelmiségnek (a nyugdíjas tisztviselőket is beszámítva) több mint háromnegyed részét alkotja. Ezért annak fejlődéséről néhány visszatekintő adatot közlünk:

Év	A tisztviselők (nyugdíjasok nélkül)	
	száma	aránya a kereső népességben
1869	148 485	1,9
1890	161 322	2,5
1900	212 295	3,0
1910	284 424	
1920	219 315	5,8
1930	253 035	6,3
1941	366 076	8,1

A trianoni Magyarországon a lefolyt két évtized alatt a *tisztviselők száma 67%-kal emelkedett.* Különösen gyors volt a növekedés az *utolsó évtizedben,* amely idő alatt szinte ugrásszerűen *44%-kal emelkedett a tisztviselők létszáma.*

Egybevetve a magasabb műveltség elterjedésének adatait a foglalkozási viszonyokra vonatkozó adatokkal látjuk, hogy a szellemi munkaerők iránt a szükséglet – vagyis az ily *munkahelyek száma – jóval gyorsabban szaporodik,*

mint a szellemi munkára általában alapminősítésnek tekintett a középiskolai végzettséget felmutatni tudó népesség száma.

Az értelmiség egész tömegét akként állapíthatjuk meg, hogy a tisztviselő népességhez hozzászámítjuk egyrészt azokat az önálló foglalkozásúakat, akiknek kereső munkája túlnyomórészt szellemi erőkifejtést kíván (szabadfoglalkozások, nagyobb ipari, kereskedelmi stb. vállalatok tulajdonosai, 100 holdon felüli földbirtokosok stb.), másrészt azokat az egyéb önállóakat és azokat a testi munkásokat, akik legalább 8 középiskolát végeztek és mindezeknek eltartottjait is.

A rendelkezésre álló adatok alapján a mai *Magyarország értelmiségi népességének lélekszáma* 1941-ben összesen 927 000-re, vagyis az ország egész népességének 10%-ára volt becsülhető, jelenleg pedig meghaladja az 1 000 000-t.

A kiegyezéskor értelmiségünk keresőinek száma a történeti Magyarországon alig volt több 200 000-nél. Az eltartottakkal együtt tehát kb. fele – 450–500 000 – lehetett a mai megkisebbedett ország értelmiségi tömegének. Az ország egész népességében pedig csupán 3% volt az intelligencia aránya. Viszonylagos súlya tehát 1/3-át sem érte el annak, amelyet országunk mai népességében képvisel.

*1. sz. tábla
Az értelmiségi népesség megoszlása 1930-ban*

	Kereső	Eltartott	Összesen
I. Tisztviselők			
a) a közszolgalatban és szabadfoglalkozásban	117 999	122 421	240 420
b) gazdasági és egyéb	135 036	135 442	270 478
c) nyugdíjas tisztviselők	34 183	43 475	77 658
Összesen	287 218	301 338	588 556
II. Önállóak			
a) a szabadfoglalkozásokban	19 735	22 651	42 386
b) a gazdasági és egyéb foglalkozásokban	38 181	51 700	89 881
Összesen	57 916	74 351	132 267
III. Munkások (segédszemélyzet 8 középisk. végz.)			
Mindössze	10 515	12 000	22 515
	355 649	387 689	743 338

A gazdasági és egyéb tisztviselők (I/b.) megoszlása

Östermelés	5 611
Bányászat	1 165
Ipar	43 372
Kereskedelem	40 398
Hitel	17 467
Közlekedés	21 124
Véderő	5 604
Egyéb	295
Összesen	<u>135 036</u>

Az értelmiségi népesség természetes szaporodása

Az utolsó két emberöltő alatt értelmiségünk gyökereiben, *a művelt réteg házasság termékenységében a sorvadásnak, sőt a kihalásnak egyre szembeötlőbb jeleit figyelhetjük meg.*

Az egészséges szaporodás biztosítása érdekében minden házaspárnak *átlagosan legalább három gyermeke kellene, hogy legyen*, mert hiszen a házasságban élőknek nemcsak saját személyük utánpótlásáról, hanem a házasságban nem élők kihalásának ellensúlyozásáról és továbbmenően az egész kilépő nemzedék helyébe egy erőteljesebb, nagyobb létszámú generáció létrehozásáról kell gondoskodniuk.

Az egybefonódó nemzedékek, a különböző foglalkozásúak között végbe menő átáramlások, az egyes foglalkozási ágak népszámának a természetes szaporodástól független megnövekedése stb. megnehezíti ugyan egy kiválasztott foglalkozáshoz tartozó népesség természetes népmozgalmának vizsgálatát és különösen azt, hogy a vizsgálatok alapján teljesen pontos számszerű megállapításokat tegyünk. A megfigyelhető tünetek egybevetése azonban mélyreható következtetésekre nyújt módot.

Értelmiségünk kihalásának tüneteit a statisztika három eljárásával lemérve mutatjuk be (lásd 2. sz. táblát). Az első két eljárás a házastermékenység adatait szolgáltatja. A nő halálával megszűnt házasságok (/A/ kimutatás) teljesen befejezett házasságokat jelentenek, így tehát már annak a háromon felüli gyermeklétszámnak kellene mutatkoznia, amelyet a népesség szaporodásának az érdeke megkíván. Ehelyett azt látjuk, hogy az értelmiségi családok gyermeklétszáma nemcsak a hármas számon alul van, hanem egyre csökkenve napjainkban *már pusztán csak a házasságban élők pótlására elegendő két gyermekes arányt közelíti meg.* A népszámlálások alkalmával népességünk viszonyait keresztmetszetszerűen egy adott időpontra vonatkoztatva tárjuk fel. A népszámlálás (I. /B/ összeállítás) megdöbbentően alacsony és szintén fogyó irányzatot mutató számai értelmiségünk kihalásának még határozottabb és nagyobb mértékű tüneteit

szemléltetik. Az egy férjes nőre eső átlag 1,5 gyermeklétszám alig egy-két generáció alatt az értelmiségi családok kihalását jelentené, ha a helyzetképet nem tenné némileg derűsebbé az a körülmény, hogy a népszámlálás jelentős részben még befejezetlen házasságokra vonatkozik, vagyis olyanokra, ahol még a gyermeklétszám szaporodása remélhető. Természetesen, ha a további népszámlálások is hasonló, vagy pláne még rosszabb termékenységi számokat produkálnak, a régi értelmiségi réteg kipusztulása tekintetében a diagnózist már nagyobb biztonsággal lehet megállapítanunk. Ha az értelmiségi népességnek itt közölt adatait akár az országos átlaggal, akár az őstermelő népesség megfelelő adataival összevetjük, szintén látjuk ezt a kihalási tendenciáját az értelmiségi rétegnek. A nemzetet fenntartó népi erőt nyilván az őstermelő lakosság adja, amely dacára a termékenységben bekövetkezett csökkenésnek Magyarország népességének – bár igen szerény mértékű – szaporodását még biztosítja. A szaporodásnak a születések és a halálozások egybevetése után fennmaradó többletét látjuk a C) táblából. Az egyes foglalkozási ágakra vonatkozó szaporodási arányszámot csak a népszámlálások évében lehet megközelítő pontossággal kiszámítani. Mivel mennél inkább távolodunk a népszámlálás időpontjától, annál jobban eltorzítja az arányszámot az a körülmény, hogy időközben a foglalkozások között végbemenő átáramlások miatt az egyes foglalkozásoknak a viszonyításnál alapul veendő tényleges lélekszáma már lényegében eltér népszámlálásnál megállapított lélekszámtól. Különösen áll ez az értelmiségi rétegre, amelynek lélekszáma amint fentebb már említettük egy évtized alatt 44%-kal növekedett.

2. sz. tábla

A) A nő halálával megszűnt házasságban született gyermekek átlagos száma

	1920	1930	1939
Közszolgálati és szabadfoglalkozási értelmiség	2,85	2,60	2,50
Ebből tisztviselő	2,38	2,29	2,03
Őstermelő	4,11	4,16	4,26
Országos átlag	3,87	3,82	3,64

B) Egy férjes nőre átlag esett gyermek

	Összesen		Életben levő	
	1920	1930	1920	1930
Közszolgálati és szabadfoglalkozási értelmiség	2,35	1,87	1,77	1,50
Őstermelő	4,08	3,79	2,51	2,48
Országos átlag	3,62	3,27	2,29	2,21

C) Ezer lakosra esett szaporodás

	1900/1	1910/1	1921	1930/31
Közszolgálati és szabadfoglalkozási értelmiség	10,8	8,3	(1,5)	2,2
Östermelő	13,1	11,4	12,1	9,7
Országos átlag	12,4	11,0	10,6	8,5

A régi értelmiségi népesség pusztulásának folyamata már generációkra nyúlik vissza. Azért óvatos számítással is *alig valamivel többre, mint felére becsülhetjük a századforduló előtt élt értelmiségünk ivadékainak mai számát.*

A házasság termékenységi adatok rávilágítanak arra, hogy az értelmiségi rétegnek mégis állandóan növekedő tömege honnan nyerheti utánpótlását. Elsősorban *a mezőgazdasági népesség az, amely* nagy tömegével és viszonylag még mindig legkedvezőbb házassági termékenységgel *az értelmiség kihalása által támadt űrt betölteni* és a szellemi munkapiacon mutatkozó keresletet kielégíteni képes. Azáltal, hogy a mezőgazdasági népesség feleslegének egy jelentős része az ipari foglalkozások körében helyezkedik el, természetesen lehetővé válik, hogy az ipari munkásság köréből is jelentős számú utánpótlást nyerjen értelmiségi rétegünk anélkül, hogy ez iparosodásunk ütemére kihatna és ott munkaerőhiányt okozna.

1930-ban a kereső értelmiségi népességnek 71%-a a tényleges alkalmazási tisztviselők tartozott. (Lásd 1. sz. táblát.) A nyugdíjasokkal együtt fix fizetésű szellemi munkások a magyar értelmiségnek több mint 80%-át alkotják. A statisztika a foglalkozások tárgyi természete szerint csoportosítja a népességet és azért a közszolgálati és a magántisztviselők kategóriái pontosan nem választhatók szét. Így pld. a közlekedési tisztviselők között a posta és a máv. tisztviselői együtt szerepelnek a magánvállalatok tisztviselőivel. Ennek a körülménynek figyelembevételével a közszolgálati tisztviselők (állami, önkormányzati, katonai, egyházi stb.) száma 140 ezerre, a magántisztviselők száma pedig 113 ezerre tehető. A magántisztviselők száma gyorsabban emelkedik mint a közszolgálatiaké. 1920 és 1930 között az előbbieket 33%-kal, az utóbbiak mindössze 4,8%-kal szaporodtak.

Szám szerint viszonylag csekély, de a műveltségénél és a társadalomban elfoglalt helyzeténél fogva jelentős a szabadfoglalkozásúaknak csoportja (5,5%).

A gazdasági (kereskedő, iparos stb.) önálló foglalkozások nem tulajdonképeni értelmiségi munkakörök és azért azt idetartozó népességből csak úgy mint a munkásokból csak azokat soroljuk az értelmiség közé, akiknek magasabb iskolai képzettségük van.

Az 1941. évi népszámlálás részletes eredményei még nem állnak rendelkezésre és így a tisztviselők számáról, valamint a magasabb iskolai műveltség terjedéséről már közölt adatokra támaszkodva számítottuk ki az értelmiségiek

létszámát, amely 1941-ben 496 000 keresőre és 432 000 eltartottra, vagyis összesen 928 000 főre tehető.

A nők térfoglalása a szellemi munka terén

A múlt század végén a kereső értelmiség még ritkaság számba ment. A statisztika által idesorozott nők számottevőbb csoportjait az apácák, bábák, nevelőnők és postai alkalmazottak alkották, kik iskolai végzettségüket tekintve nagyrészt a 8 középiskolai osztály végzettségénél alacsonyabb értelmiségi színvonalat képviseltek. A közigazgatási szolgálatban a nők akkor még szinte teljesen hiányoztak. Így pl. az 1880. évi népszámlálás 35 000 köztisztviselő között csak 210 női alkalmazottat mutat ki az egész Nagymagyarországon. 1890-ben a közigazgatásban és az igazságszolgáltatásban még egyetlen női alkalmazott sem szerepel. A magasabb műveltséget jelentő középiskolai végzettséget a pedagógiai intézeten kívül általában csak mint magántanulók szereztek meg egyes ambiciózus lányok. A középiskolák kapuinak megnyitásával, külön leányintézetek létesítésével indult meg a nők térfoglalásának nagyobb lehetősége az értelmiségi munkapiacon. Hogy mily mértékben éltek a nők ezzel a lehetőséggel azt legjobban mutatja az, hogy 1910-ben az érettségizetteknek még mindössze 1,7%-a volt leány, míg 1938-ban arányuk már 27%-ra szökött fel.

Elhelyezkedésüket az értelmiségi pályákon az első világháború tette nagymértékben lehetővé és szükségessé. *A hadbavonult férfimunkaerők pótlása* adta az első nagyobb lökést a nők betódulásának a kereső pályákra. A háború után ennek a folyamatnak állandósulását előmozdította a háború által a munkaképes korban levő férfiakban okozott nagy veszteségek. Azonkívül közrejátszott abban, hogy a háborús szükségmunkára bevont nők a háború után tovább is helyükön maradtak az a körülmény is, hogy a tisztviselői réteg egyre súlyosbodó anyagi helyzete miatt továbbra is rászorult női családtagjainak keresetére. Ezzel egyidejűleg a társadalomnak régebbi idegenkedése, sőt lebecsülése a kereső értelmiségi nővel szemben megszűnt.

Az értelmiségi pályákon elhelyezkedett nők száma ily módon a történeti Magyarországon 1880-ban számba vett 16 000 fővel szemben a mai Magyarországon 1930-ban, tehát 50 év múlva 81 000-re emelkedett. *Arányuk ugyanakkor a férfi értelmiségi keresőkhöz viszonyítva 13%-ról 30%-ra nőtt.*

Figyelmet érdemel, hogy *a nők általában sokkal alacsonyabb iskolai végzettséggel lépnek az értelmiségi pályákra, mint a férfiak.* A tisztviselők között túlnyomó nagy tömegük a kezelői állásokban dolgozik. Így pl. a közszolgálati pályán, ahol a férfi tisztviselők 82%-ának van középiskolai végzettsége, a női tisztviselőknek csak 46%-a bírt ezzel a képesítéssel. Már nagyobb eltérést látnunk a közlekedési ágazatban (posta, máv. stb.) alkalmazott férfi és női tisztviselők iskolai végzettsége között. Itt a 8 középiskolás férfiak 64%-ával szemben

a hasonló képzettségű nőknek csupán 0,6%-a áll. Végeredményben az összes köz- és magántisztviselők között a férfiak 71%-a, a nőknek pedig 31%-a végzett középiskolát. A főiskolai végzettséget tekintve a férfiak aránya 28%, a nőké 0,6%.

Az iskola statisztika arra enged következtetni, hogy *ez a nagy különbség, amely a tisztviselő pályán dolgozó férfiak és nők felkészültsége tekintetében az utóbbiak hátrányára ma még mutatkozik, a jövőben lényegesen enyhülni fog.*

Közvetlenül az első világháború előtt a történeti Magyarország középiskolai tanulóinak csupán 3%-a volt lány és mindössze 250 leánytanuló szerzett ebben az időben érettségi bizonyítványt. Az összeomlás után (1921/22.) a lányok aránya már 17% és alig másfél évtizeddel később már 25%-ig emelkedik, vagyis minden negyedik középiskolai tanuló a női nemhez tartozott. Az 1935/36-ban érettségizett nők száma már meghaladja a másfél ezret (23%), vagyis több mint hatszor annyi, mint ahány lány az első háború előtt Nagymagyarországon érettségit nyert.

Az értelmiségben és különösen a tisztviselői munkakörben dolgozó nők ma még viszonylag alacsony műveltségi színvonalának általános emelkedése természetesen csak a jelenlegi létszám kiválásának illetőleg az értelmiségi réteg bővülésének mértékében történhetik. Az iskolák által évről évre növekvő számban a szellemi munkapiacra bocsátott érettségizett nők elhelyezkedésével kapcsolatban felvetődik az a kérdés, hogy vajon a jelenleg túlnyomóan csekélyebb képesítéssel általuk elfoglalt munkahelyeknél a minősítés feltételei szigorítottasnak-e, ami elkerülhetetlenül költségesebbé teszi ezeknek a munkáknak (pld. gépírás és egyéb kezelési teendők) ellátását, vagy pedig az érettségizett nők tömege inkább azokon az állásokon találjon magasabb iskolai képzettségének megfelelő alkalmazást, amelyeket eddig túlnyomóan férfiak töltöttek be. Ebben az esetben ugyanis *a férfi szellemi munkaerők elhelyezkedésének problémája lényegesen megnehezülne.*

A magasabb iskolai műveltség elterjedése

A XX. század küszöbétől világszerte észlelhetjük a magasabb iskolai műveltségnek egyre szélesebb körű elterjedését. *Az írni-olvasni tudás a művelt nemzeteknél ma már általánosság vált és így elterjedtségének százaléka többé nem fokmérője valamely kultúrnép műveltségének. E helyett korunkban a nemzetek kultúrszínvonalát a közép- és a főiskolai műveltség elterjedésének mértéke jelzi.*

Minden állam arra törekszik, hogy népességének minél nagyobb tömege számára megadja a magasabb művelődés lehetőségét. Különösen nagy hatást gyakorolt ebben a tekintetben *az ingyenes oktatásnak széles körű kiterjesztése a felső iskolákra* is. Így pld. Amerikában, az Egyesült Államokban, ahol a közép-

iskolai oktatás ingyenes, a középiskolai tanulók száma 1900-tól 1926-ig közel tízszeresre, 580 700-ról 4 370 000-re emelkedett. Angliában szintén a tandíjmentesség kiterjesztésének hatása alatt 98 000-ről (1904) két évtized alatt 368 000-re szökött fel a középiskolások száma. Japánban 1900-ban 83 000, 1927-ben 559 000, Svájcban 1900-ban 10 000, 1922-ben 27 000 számuk stb.

A történeti Magyarországon a háború előtt (1913/14) az érettségi oklevelet adó középiskoláknak kerekén 100 000 tanulója volt, a 10–17 éves népességnek ez 32%-e. 1930-ban a mai Magyarországon a középiskolások száma 74 000, vagyis a 10–17 éves népesség 67%-e. Közvetlenül az ország átmeneti megnagyobbodása előtt számuk már a 83 000-et meghaladta. Az azóta lefolyt hét esztendőnek adatai a területi változások miatt az összehasonlításra nem alkalmasak ugyan, mégis megállapítható belőlük, hogy a középiskolákba tódulás folyamata tovább erősödött. Kétségtelen azért, hogy ma már több tanuló jár a megkisebbedett Magyarországon középiskolába, mint alig egy emberöltő előtt a történeti Magyarországon, és hogy a *népességhez viszonyított arányuk közel háromszor akkora, mint volt 1913-ban.*

Érettségi vizsgát tett tanulók

Év	Száma
1901	4 540
1911	7 381
1921	6 781
1931	8 299
1938	9 014
(1942)	11 77)

Annak ellenére, hogy a középiskolai tanulók létszáma Magyarországon lényegesen emelkedett és állandóan növekedik az érettségizett diákok száma is, *a fejlődést mégsem tarthatjuk kielégítőnek* sem az utóbbi idők nemzetközi adatainak megvilágításában, sem pedig az értelmiségi foglalkozások megszaporodásával kapcsolatosan növekvő utánpótlási szükséglet kielégítése szempontjából.

Míg a tisztviselők létszáma a legutolsó évtized alatt 253 000-ről 366 000-re emelkedett, vagyis 44%-kal szaporodott, addig a 8 középiskolát végzettek száma 275 000-ről 326 000-re nőtt, vagyis 19%-kal lett nagyobb. Igaz ugyan, hogy a tisztviselői állások több mint 40%-ában nem érettségizett egyének foglalnak helyet. Adataink azonban azt mutatják, hogy a tisztviselő állásoknál egyre nagyobb mértékben van szükség a magasabb iskolai műveltségre. Így pld. az iparban alkalmazott 1000 tisztviselő közül 1920-ban 409-nek, 1930-ban pedig már 466-nak volt érettségije.

Egybevetve az értelmiség fejlődésével kapcsolatos szükségletet és a jelenlegi kerekén fél milliónyi értelmiségi kereső tömegnek kb. 2½%-os évi természe-

tes fogyását ellensúlyozó *utánpótlási szükségletet*, megállapíthatjuk, hogy középiskolai oktatásunk tekintetében nemcsak hogy *túl-produkcióról nem lehet szó*, hanem ellenkezően a szellemi munkahelyek ellátása érdekében az évente *érettségizők számának lényeges növelése kívánatos*.

Az érettségizett tanulóknak kb. fele a *főiskolákon* folytatja tanulmányait. A történeti Magyarországon a főiskolai hallgatók létszáma fokozatosan emelkedve 1914-ben a 17 000-es létszámot érte el. Az összeomlás után a Magyarországon tanuló főiskolai hallgatók száma nem csökkent. A háborúval és annak kimenetelével összefüggő körülmények hatása alatt átmenetileg torlódtak a különböző évfázatok hallgatói (1922: 21 000 hallgató). Az egyetemekre való tódulás azonban továbbra is igen jelentős volt és az elhelyezkedési nehézségekre tekintettel történt létszámkorlátozások ellenére egész 1934-ig a 15–16 000-es létszám körül mozgott. Közvetlen a mostani világháború kitörése előtt bizonyos csökkenés volt észlelhető (13 200 hallgató 1937/8-ban), az átmeneti terület megnagyobbodások azonban újból felszöktették főiskoláink hallgatóinak számát (1942/43: 21 700).

A történeti Magyarországon 100 000 lakosra eső 97,3 főiskolás (1913) képviselte a csúcslétszámot, míg a mai Magyarországon ez az arányszám 180–256 között ingadozott. Az egyetemi hallgatók számának növekedése túlnyomórészt az ifjúságnak a *praktikus pályák iránti fokozódó érdeklődésének* következménye. Különösen a műegyetemi és az orvostudományi karok hallgatóinak létszáma emelkedett, míg a jogi karon másfél évtized óta állandóan 5000 körül mozog a hallgatók létszáma.

A főiskolai oklevéllel rendelkező népesség 1920-tól 1941-ig 73 000-ről 103 000-re, vagyis több mint 40%-kal emelkedett.

*A diplomások száma és az évente kiadott főiskolai oklevelek
(1930/31-től 1937/38. évig)*

Az oklevél neve	A diplomás keresők		Az évente kiadott oklevelek száma	Utánpótlási felesleg (+) hiány (-)
	száma	évi fogyása		
Jogi	22000	660	1129	+369
Orvosi	8000	240	393	+153
Gazdász	5200	150	107	-43
Mérnöki	9200	270	285	+5
Középiskolai tanári	9000	270	409	+139

A fenti számítások az 1930. évi népszámlálás alkalmával kereső foglalkozásban talált diplomások állományának alapulvételével történetek. A népszámlálás időpontja körül – 1928-ban – a szellemi munkásokról végzett külön adatgyűjtés eredményei szerint a diplomások közül sokan már nem tudtak elhelyezkedni, szakértői vélemények szerint, azért ebben az időben az országnak szük-

ségele diplomás munkaerőkben teljesen kielégítettnek volt tekinthető, és a kereső diplomások akkori létszáma általánosságban megfelel az ország egyszerű szükségletének.

Részletesen vizsgálva az adatokból szembeszökően kiemelkedik a túltermelés *jogi* diplomákban. Évente átlag 369 jogász doktorral több hagyja el az egyetemek kapuit, mint ahányra a szellemi munkahelyeken az ennek a képzettségnek megfelelő munkakör ellátása céljából szükség van.

Az *orvos* doktorok utánpótlási feleslege ugyan számszerűen kisebb, de hivatásuk természetére tekintettel annál figyelemre méltóbb. A szellemi proletariátus a jogi szakmában a társadalmi és politikai életre, az orvosi szakon az emberi életre nézve jelent veszélyt.

Jelentős többletet adnak ki egyetemeink *középiskolai tanári* oklevelekből is.

A *mérnöki* szakon általában kiegyensúlyozottnak látszik az évente az életbe kilépő okleveles mérnökök száma és a velük szemben megnyilvánuló kereslet.

A magyar föld szakszerű kihasználását magasabb gazdasági szaktudással rendelkező irányító és vezető réteg nélkül bajosan lehet elképzelni. Éppen azért feltűnő, hogy ezen a téren a főiskolai oktatás elterjedése helyett visszaesés mutatkozik. Évente 43 *gazdász* oklevéllel kevesebben adnak ki az akadémiák, mint ahányra az utánpótlás biztosítása érdekében szükség lenne. Nyilvánvaló, hogy az a létszám, amelyet 1930-ban okleveles gazdák tekintetében a népszámlálás kimutat, nem tudott az országban megfelelő munkakört kapni. Bizonyítja ezt az adatunk is, hogy 1928-ban 1100 okleveles gazda, tehát az összes okleveles gazdák kerekén 20%-a, nem végzett tulajdonképpeni szellemi munkát, hanem képzésével össze nem egyező munkakörben dolgozott. 1930-ban összesen 6410 egyénnek volt gazdasági akadémiai oklevele. 1941-ben a bécsi döntések utáni, közel két akkora területen már csak 6123 egyénnek volt ily oklevele. A legmagasabb gazdasági műveltség terén tehát Magyarországon határozott visszaesés mutatkozik. Ez a körülmény a földbirtokreformmal kapcsolatos irányító, nevelő stb. teendők elszaporodásának időszakában különösen figyelmet érdemel.

Az iskolai műveltség a szellemi és testi munkások körében

A szellemi munkások jelentős részének nincs középiskolai végzettsége és viszont a testi munkások között számos érettségizett, sőt főiskolai diplomával rendelkező egyént találunk. Mind a két csoportot, ahol a műveltség és a foglalkozás kritériuma nem is találkozik, az értelmiséghez számítjuk. Idetartoznak tehát azok a tisztviselők (díjnokok stb.) és szabadfoglalkozásúak (óvónők, művészek stb.) is, akiknek nincs 8 középiskolájuk.

Az értelmiség tehát nem alkot elkülöníthető társadalmi osztályt. Értelmiségiek vannak mind az önálló egzisztenciákból álló u.n. polgári középosztályban,

mind pedig a túlnyomórészt testi munkát végző szorosan vett munkásság sorában is. Pusztán az *iskolai végzettség alapján* tehát nem merülhet fel az a kérdés pl., hogy valaki a parasztsághoz, vagy az értelmiséghez tartozik-e. (A Győrffy-kollégiumban legutóbb tárgyalt vitakérdés.) Ugyanígy a munkásságot nem lehet szembeállítani az iskolai műveltség alapján az értelmiséggel. Kívánatos – és a fejlődés útja arra mutat –, hogy a magasabb iskolai végzettség nemcsak a kifejezetten szellemi munkával foglalkozó tisztviselőknek és szabadfoglalkozásúaknak legyen sajátja, hanem minél szélesebb körben elterjedjen a testi munkát végző önálló polgárság (kisbirtokosok, kisiparosok stb.) és a szorosan vett munkásság között is. A külföldön pld. Svédországban, Svájcban, Dániában a diplomával rendelkező önálló kispolgár, vagy alkalmazott munkás, egyáltalában nem tartozik a ritkaságok közé.

A magasabb iskolai műveltségnek foglalkozások szerinti megoszlását nézve azt látjuk (lásd 3. sz. táblát), hogy *a középiskolai és a főiskolai diplomák több mint kétharmada (67,8%) a tisztviselők kezében van.* Mindazonáltal a magyar szellemi munkások a legnagyobb létszámú csoportjában csupán 59%-nak van érettségije. Viszonylag legműveltebb a szabadfoglalkozásúak alig 20 000 főnyi csoportja, amelyben a 75%-ot is meghaladja a diplomások aránya. A szellemi foglalkozások közé sorolható nagy- és középbirtokosok csoportja anyagi lehetőségeihez mérve csak csekély számban törekedett magasabb műveltségre. 1000 közül mindössze 280-nak van maturája. A nyugdíjasok kategóriájában szellemi és testi munkások vegyest szerepelnek. Kétségtől megállapítható azonban, hogy *az országnak igen jelentős szellemi tőkéje kerül a nyugdíjazás folytán mondhatnók kiselejtezésére.* Hiszen közel 30 000 érettségizett – ezek között 900 főiskolai diplomás – egyén, vagyis *oklevéllel rendelkező kereső népességünk 13,3%-a nem teljesít tényleges szolgálatot.*

3. sz. tábla
A magasabb műveltségű kereső népesség foglalkozások szerint 1930-ban

Foglalkozás	Kereső népesség száma	%	Főiskolai	Közép-iskolai	Együtt szám szerint	%	1000 keresőre legalább középisk. végzettségű
			végzettségű				
Tisztviselő	233 035	6,3	53 876	94 834	148 710	67,8	587,7
Szabadfoglalkozású önálló	197 35	0,5	12 961	2 046	15 007	6,9	750,3
Nagy- és középirtokos Kisirtokos (100 h. aluli)	10 836	0,3	1 643	1 436	3 081	1,4	280,1
Mezőgazdasági munkás	1 227 323	30,7	667	1 833	2 500	1,1	2,0
Iparos, kereskedő stb. önálló	788 681	19,7	9	184	193	0,1	0,2
Ipari, forgalmi stb. munkás	309 876	7,7	1 925	10 459	12 384	5,7	40,1
Közszolg. altiszt	1 100 834	27,5	307	7 059	7 366	3,4	6,7
Egyéb (nyugdíjas) stb.	58 078	1,5	73	667	740	0,3	12,7
	230 784	5,8	9 407	19 978	29 385	13,3	127,2
	3 999 242	100,0	80 870	138 496	219 366	100,0	54,7

Az önálló iparosok és kereskedők műveltsége közelíti meg leginkább az országos átlagot. Sajnos a statisztika nem választja külön a túlnyomórészt szellemi munkát folytató nagy- és középvállalatok tulajdonosait a kisiparosoktól, kiskereskedőktől és így nincsen módunkban megállapítani, hogy az iparforgalmi önálló foglalkozásokban a testi munka mily mértékben párosul magasabb iskolai műveltséggel.

Az őstermelő népesség körében igen ritka az érettségizett egyén. A kisirtokosoknak és az őstermelő munkásságnak két milliós tömege az ország kereső népességének felét képviseli. Ezzel szemben csupán 1,2%-a a magasabb iskolai végzettséggel rendelkező népességnek tartozik körükbe. A kisirtokosok között az iskolai műveltség sokkal ritkább (2‰), mint az ipari munkásságnál (6,7‰). Ez utóbbiaknál már szám szerint tekintélyes tömegben találunk magasabb iskolai végzettséggel rendelkező egyéneket: 7366 ipari munkásnak volt érettségije s közülük 307 főiskolai diplomával is rendelkezett.

Viszonylag magas a közszolgálati altisztek iskolai műveltsége. Ezer altiszt közül közel 13-nak van érettségije.

A közép- és a főiskolai tanulók származása

A közép- és a főiskolai tanulók (hallgatók) szüleinek foglalkozásáról a századforduló óta gyűjtünk adatokat és így már egy nemzedéket jóval meghaladó időn át figyelhetjük meg, hogy az iskolákból jövő utánpótlással mely társadalmi rétegekből kerül friss vér intelligenciánkba.

A középiskolákba járó gyermekek szüleinek foglalkozására vonatkozó adatok már visszatükrözik a művelt középosztály házas termékenységének sorvadását.

Szülők foglalkozása	Az értelmiségi keresők %-ában	Középiskolai tanulók %-ában	Főiskola tanulók %-ában
Közszolgálati és szabadfoglalkozású értelmiségi	38,7	29,2	31,1
Gazdasági (ipari stb.) tisztviselő	37,9	16,3	14,9
Nyugdíjas tisztviselő	9,6	5,7	13,0
Gazdasági (közép- és nagyüzem), önálló	6,8	9,9	6,8
Szellemi munkások összesen	93,0	61,1	65,8
Gazdasági (kisüzem) önálló	4,0	20,6	18,2
Munkás	3,0	19,2	16,0
Testi munkások összesen	7,0	39,8	34,2
Mindössze	100,0	100,0	100,0

A szellemi munkát folytató értelmiségiek a középiskolákban csupán 61%-át és a főiskolákban is csak 65%-át adják az utánpótlásnak. *A középiskolák tanulóinak tehát közel kétötöde, a főiskolaiaknak pedig egyharmada a testi munkáscsaládok köréből kerül ki.*

Az iskolai utánpótlás tehát évről évre számottevő eltolódást idéz elő értelmiségünk származás szerinti összetételében. Honnan jönnek az új erők?

A népi eredetű tanulók száma (1938)

Szülők foglalkozása	Középiskolások	%	Főiskolások	%	Kereső népesség (1900 %)
Kisbirtokos, bérlő	4 823	5,8	1 281	9,7	30,8
Gazdasági munkás, cseléd	430	0,5	168	1,3	19,8
Kisiparos, kiskereskedő	12 244	14,8	1 117	8,5	7,8
Ipari, forgalmi munkás	7 274	8,6	841	6,3	27,5
Közszolgálati altiszt	3 954	4,8	272	2,1	1,4
Más foglalkozások	4 349	5,3	839	6,3	3,9
Népi eredetű összesen	33 074	39,8	4 518	34,2	91,2
A tanulók összes száma	82 963	100,0	13 228	100,0	

A magyar népi erő ősi forrása, a földműves népesség táplálja tudvalevően magasabb születési aránya révén az ország egész dolgozó társadalmát. A keresők minden foglalkozási ágában évről évre tömegesen helyezkednek el östermelő szülők gyermekei. Így pld. 1920 és 1930 között több mint fél millió östermelő szülőtől származott gyermek hagyta el ősi foglalkozását és kereste más foglalkozási ágban boldogulását. (Ugyanezért az östermelő lakosság száma csak kis mértékben növekedik és az ország népességében elfoglalt arányszáma állandóan csökken. Figyelmet érdemel, hogy az ezer éven keresztül östermelő többségű Magyarországon most az 1941. évi népszámlálás idején veszítette el östermelő rétegünk abszolút többségét. Aránya az ország népességének 47,8% volt.) A magyar falu gyermekbőségét tekintve *alacsonynak mondható a parasztság két milliós tömegéből a középiskolába kerülő gyermekek száma (5353)*. Annál inkább kell ezt a számot kevesellnünk, mert a múlthoz viszonyítva ez a szám szinte stagnál, viszonylag pedig – a középiskolai ifjúság egész tömegének bővülése miatt – érezhetően csökken. Különösen szembeszökő ez a csökkenés, ha az östermelő gyermekeknek a történeti Magyarország középiskoláiban elfoglalt arányát tekintjük, amely a század elején több mint két akkora volt (15%) mint napjainkban. Igaz ugyan, hogy a történeti Magyarországon a földműves réteg nagyobb volt és ezért a magasabb műveltségre képes és arra törekvő gyermekek száma is jelentékenyebb, de viszont figyelembe kell venni, hogy a régi Magyarország értelmiségi rétege kisebb volt mint a mai országé és ezzel az elhelyezkedési lehetőségek is kisebbek. Mindezeknek a körülményeknek figyelembevételével megállapíthatjuk tehát, hogy *a történeti Magyarországon sokkal erősebb volt az értelmiségnek és a földműves népnek a keveredése, mint az utolsó évtizedekben a trianoni országban.*

Az östermelő szülők gyermekeinek ritkulása a középiskolák padjaiban némi ellensúlyozást nyer azáltal, hogy a polgári iskolákban számuk jelentékenyen gyarapodik. Az értelmiség népi összetételének vizsgálata szempontjából rá kell

itt mutatnunk arra a körülményre is, hogy tekintettel arra a nagy tömegre, amely az őstermelő foglalkozást az ipari foglalkozással cseréli fel (1920–1930-ig kb. egy negyed millió) az őstermelő gyökerű fiatalságnak egy része nyilván már iparos szülőktől származóként szerepel.

Arra is mutat az őstermelő gyermekek csökkenő középiskolai aránya, amely egybe esik az értelmiségi pályákon való boldogulás megnehezülésével, hogy a kiskgazdának gyermeke általában főként azért törekszik középiskolai képzettségre, hogy tisztviselői, vagy szabadfoglalkozású pályára léphessen, és nem kívánja Svájc, Svédország, Dánia kiskgazdáinak mintájára a magasabb műveltséget saját földjén maradva élvezni és hasznosítani.

Abból a körülményből egyébként, hogy a kisbirtokosoknak fiai a főiskolai hallgatók között jóval nagyobb aránnyal (9,7%) vannak képviselve, mint a középiskolások között (5,8%), arra lehet következtetni, hogy *a kiskgazda ifjak* a tanuló ifjúság körében mutatkozó *átlagnál lényegesen nagyobb tehetséggel és szívóssággal igyekeznek új pályájukon előre jutni.*

Népi elemet hoznak az értelmiségbe a túlnyomórészt vidéki, földmunkával is foglalkozó *kisiparosok és kiskereskedők* gyermekei is. Arányuk a középiskolások között igen jelentős (14,8%); jóval nagyobb mind a kereső népességben kimutatott számarányuk (7,8%). Minthogy bizonyára túlnyomórészt a gazdasági pályákon maradnak, kevésbé törekednek főiskolai műveltség elnyerésére.

A több mint egy milliós *iparforgalmi munkástömeget* 7274 középiskolai diák (8,6%) és 841 főiskolai hallgató (6,4%) képviseli a feltörekvő fiatalság sorába.

A *közszolgálati altisztek* kategóriája népességi arányának (1,4%) több mint háromszorosával (4,3%) szerepel a középiskolai tanuló ifjúság szülői között. A főiskolákban már viszonylag lényegesen kevesebb (2,1%) altiszti gyermek tanul, ami szemben a kiskgazda ifjakkal mondottakkal azt mutatja, hogy az altisztek gyermekei viszonylag kisebb anyagi háttérrel és kisebb tehetséggel és szívóssággal törekednek az értelmiségi állásokban elhelyezkedni.

4. sz. tábla*
*A középiskolai és főiskolai tanulók szülei foglalkozása szerint
 az 1937/38. évben*

A szülők foglalkozása	A tanulók száma			
	a középiskolákban	%	a főiskolákban	%
<i>Az őstermelés:</i>				
nagy-, középirtokos és bérlő	1905	2,3	348	2,6
kisbirtokos és bérlő	4823	5,8	1281	9,7
tisztviselő	1292	1,6	201	1,5
gazdasági munkás és cseléd	430	0,5	168	1,3
összesen	8450	10,2	1998	15,1
<i>A bányászat és ipar:</i>				
önálló iparos	9630	11,6	1140	8,6
tisztviselő	2641	3,2	480	3,6
egyéb alkalmazott	2926	3,5	375	2,9
összesen	15197	18,3	1995	15,1
<i>A kereskedelem, hitel és közlekedés:</i>				
önálló kereső	77544	9,1	535	4,0
tisztviselő	99571	11,5	1195	9,0
egyéb alkalmazott	4348	5,3	466	3,5
összesen	21463	25,9	2196	16,6
<i>A közszolgálati és szabadfoglalkozás:</i>				
köztisztviselő, katonatiszt	11766	14,1	1759	13,3
pap, tanár, tanító	5753	6,9	1416	10,7
más önálló és tisztviselő	6796	8,2	945	7,1
közszolgálati altiszt	3954	4,8	272	2,1
összesen	28269	34,0	4392	33,2
<i>Más foglalkozások:</i>				
nyugdíjas tisztviselő	4691	5,7	1739	13,0
egyéb nyugdíjas	1795	2,2	729	5,5
tőkés, járadékos, magánzó	544	0,7	69	0,6
külön meg nem nevezett napszámos	99	0,1	23	0,2
árvaház, szeretetház	204	0,2	-	-
egyéb és ismeretlen	2251	2,7	87	0,7
összesen	9584	11,6	2647	20,0
<i>Mindössze</i>	82963	100,0	13228	100,0
<i>Ebből népi származású:</i>	33074	39,8	4518	34,2

* A felsőkereskedelmi és mezőgazdasági iskolákkal együtt.

*Értelmiségünk származása*³

A magyar értelmiség származását kutatva a legrégebbi adalékokat a tisztí címtárakból kaphatjuk, amelyek a kiegyezés óta rendelkezésre állnak és legtekintélyesebb értelmiségi csoportunknak név- és szolgálati adatait tartalmazzák. Ezekből az adatokból mindenekelőtt megállapítható, hogy a különböző társadalmi osztályok leszármazottjai nem egyenletesen helyezkedtek el a korszerű állami feladatainak elvégzésére berendezkedő magyar közigazgatásban.

A minisztériumok és az egyéb központi hatóságok a kiegyezéskor a m. kir. helytartó tanács megfelelő ügyosztályaiból és hivatalaiból alakultak. *Idegen származású* személyzetüknek túlnyomó része helyén maradt, a megüresedett és újonnan rendszeresített állásokra pedig a legnagyobb számban az elszegényedett *nemesi osztály* tagjai foglalták el. Hasonlóképp ennek az osztálynak ivadékaik lelik el az újból alkotmányos életre tért ország vármegyei közigazgatásának állásait is. A nemesi osztály tagjai ezekre a köztisztviselői állásokra szinte elsőbbségi joggal bírtak. Így volt ez különösen Tisza Kálmán miniszterelnöksége idején (1875-től 1890-ig). Az 1875. évi tisztí címtárban szereplő nevek szerint pl. a belügyminisztérium tisztviselői közül nemesi neve volt 53%-nak, idegen neve 37%-nak és népi hangzású magyar neve 10%-nak.

Ezzel szemben ugyancsak névelemzés alapján a tisztí címtárak kötetéből megállapíthatjuk, hogy a fent említett *minisztériális és vármegyei állásoktól eltekintve* a magyar *közalkalmazottak túlnyomó nagy tömege a kispolgárság és a mezőgazdasági népesség* sorából származott. Már a közvetlen kiegyezés utáni névtárakból látjuk a városi polgárság özönlését a tisztviselő pályákra. Városaink népi összetételének megfelelően az idegen nevek nagy tömege is mutatja ezt. Míg a városokban székelő hivatalokban az idegen származású polgári elem a túlnyomó, addig a községi adminisztrációban a magyar hangzású népi nevek alkotják a nagy többséget, és csak elvétve találunk oly tisztviselő nevekre, amelyek nemesi származásra utalnának.

Végeredményben a névelemzés alapján kitűnik, hogy a *kiegyezés utáni időben*, amikor a korszerű magyar közigazgatás alapjai kialakultak, közfunkciót

³ A népszámlálások 1900-ig csupán a népesség legelemibb műveltségéről, az írni-olvasni tudásról gyűjtöttek adatot. A magasabb iskolai műveltségre vonatkozóan a népszámlálások számlálólapjai 1910 óta tartalmazznak kérdőpontokat. Ezért a múlt századbeli értelmiségi rétegre vonatkozó adataink csupán az értelmiségi *foglalkozásúak* tömegére szorítkoznak, és nem terjednek ki a magasabb *műveltségük* alapján az értelmiséghez sorozható népességre. Megfelelő adatok híján az egész értelmiségi réteg származását így statisztikai pontossággal csak a legutóbbi évtizedek óta figyelhetjük meg, és azért kénytelenek vagyunk megelégedni értelmiségünk múltjának vizsgálatánál azokkal a tájékoztató adatokkal, amelyek értelmiségünknek egy – bár kétségkívül legtekintélyesebb – részéről, a köztisztviselőkről rendelkezésre állnak.

végző értelmiségünknek 5–10%-a volt nemesi származású. kb. 30%-a magyar népi származású és 55–60%-a idegen eredetű.

Látjuk tehát, hogy amily mértékben vonzották az államhatalom gyakorlásával járó egyes kiváltságos megbecsülést élvező állások a nemesi osztályt a tisztviselői pályák felé, oly mértékben mellőzték a közszolgálatnak egyéb ágait. Oktató személyzetünk, lelkészeink, közegészségügyi, pénzügyi stb. alkalmazottaink között csak jelentéktelen számmal vannak képviselve. Azok a köztisztviselői pályák, az u.n. „úri” pályák, amelyeken a nemesi osztálynak részben földbirtokukat vesztett tagjai elhelyezkedtek, bár az állami hatalom gyakorlása szempontjából a legjelentősebbek, létszám szerint a közszolgálati állásoknak csak viszonylag kis hányadát jelentik és természetesen még kisebb számbeli értékük az értelmiségnek egész tömegében. Aránytalanul nagy közhatalom fűződik azonban ezekhez az állásokhoz, melyeknek birtokosai természetesen kiemelkedő pozícióhoz jutottak ezzel az értelmiségiek táborában. Nyilván ez a körülmény is okozhatta, hogy értelmiségünknek viszonylag csekély számú, feudális gyökerű rétegében látta a közvélemény és különösen a külföld az egész magyar köztisztviselői karnak, sőt a magyar értelmiségnek is reprezentánsait.

A névmagyarosítás, mely értelmiségünk, de különösen közalkalmazottaink körében igen gyakori volt, megakadályozza azt, hogy értelmiségünk származását pusztán névelemzés alapján a későbbi időkben tovább kövessük. Különösen a nemesi származás megállapítása ütközik az ilyen tömegszámlálásnál leküzdhetetlen nehézségekbe, mert a névmagyarosításnál előszeretettel cserélték fel az idegen nevet régies nemesi nevekre, és a köztisztviselők rendszerint engedélyt kaptak arra is, hogy újonnan felvett magyar nevüket régiesen (Y, ss stb.) írhasák. A különböző címtárak alapján azért csupán azt állapíthatjuk meg, hogy a mai Magyarország értelmiségében bár kisebb mértékben, mint ahogyan azt a kiegyezés utáni időknél láttuk, de mégis igen jelentékeny számmal szerepelnek az idegen hangzású nevek viselői. A legutóbbi címtárakban a magyar nevek száma átlag 60% körül mozog és 40% az idegen eredetű közfunkcionárius.

A névelemzések bizonytalan talaja helyett a legutóbbi nemzedék származását illetően már a népszámlálás által nyújtott biztosabb alapon mozoghatunk. Azt a változást, amely a magyar értelmiség származása tekintetében egy nemzedék alatt végbement, az 1930. évi népszámlálásnak a kereső népesség szüleinek foglalkozására vonatkozó adataiból lehet áttekinteni (lásd 5. sz. tábla).

A több mint *negyedmillió tisztviselő közül mindössze 76 000, tehát csak 30% származott tisztviselő szülőitől.* Ha figyelembe is vesszük, hogy a népszámláláskor ma az önállók között szereplő szülők egy része korábban tisztviselő volt, és hogy az önállók között egyébként is szép számmal foglalnak helyet olyanok, akik részben foglalkozásuk természete, vagy pedig magasabb műveltségük miatt az értelmiséghez sorozhatók, mégis ennek az adatnak alapján megállapíthatjuk, hogy értelmiségünknek jóval több mint a fele műveltség szempontjából alacsonyabb rétegből származik.

A nem tisztviselő szülőtől származó közel 180 000 tisztviselő nagyobb része az u.n. kispolgári, vagyis az önálló testi munkásrétegből származik. A kisiparosok és kiskereskedők, akiknek túlnyomórésze városokban és nagyobb községekben lakik, és így gyermekeiket könnyebben tudják iskoláztatni, viszonylag jóval nagyobb arányban frissítik fel az értelmiséget, mint a kisbirtokosok.

Kereken 37 000 tisztviselő testi munkás szülőtől származott. Az előző nemzedék munkásrétegből kerül tehát ki az 1930. évi tisztviselői társadalomnak közel 15%-a. Itt is megfigyelhető, hogy a falusi földműves munkások gyermekei jóval kisebb arányban lépnek az értelmiségi pályákra, mint a túlnyomórészt városi iparforgalmi lakosság gyermekei. A mezőgazdasági munkásság milliós tömegéből ugyanis alig 6000-nek gyermeke került az értelmiségiek közé. A mezőgazdasági munkásság társadalmi emelkedését nyilván az önálló birtokosok kategóriájába való jutásban keresi. A földműves munkások egyötödének gyermeke, kereken 200 000 lélek, került így egyik nemzedékről a másikra a munkássorból a kisbirtokos rétegbe.

A férfi és nő tisztviselők származása tekintetében a leglényegesebb eltérést az ipari munkások gyermekeinél látunk. Míg a férfi tisztviselőknek csupán 4,7%-a származik ipari munkás szülőtől, addig a női tisztviselők közül több mint kétszer annyi (8,5%). Viszonylag jelentős a községi altisztiek feltörekvő gyermekeinek aránya. Az altisztgyermekeknek 40%-a, vagyis kétötöde a községi altisztben már mint tisztviselő helyezkedik el. Többségük nyilván csak a kezelési pályán működik, amit a tisztviselők között kimutatott leánygyermekeiknél (57%), a fiú gyermekeknél (33,3%) jóval magasabb arányszáma jelez.

A magyar értelmiség egyes csoportjainak származását vizsgálva egyébként azt látjuk, hogy *az egyetemi tanárok és a bírák a legtörszörösebb értelmiségiek*. Itt találjuk ugyanis a tisztviselő leszármazottaknak viszonylag legnagyobb százalékát.

Viszont a leginkább népi származású értelmiségi csoport *a szerzeteseknek és a papoknak csoportja*. Több mint egyharmad részük kisbirtokos és földmunkás szülőtől származik. Tisztviselő családok gyermekeit a legritkábban találjuk közöttük.

A községi tisztviselők is kiemelkedően östermelő és számottevő arányban paraszti származásúak.

Az értelmiségi nőknél *a tanszemélyzet* az, amely *leginkább értelmiségi származású* és egyben a népszámlálásnál tett bevallása szerint a legkisebb arányban származik munkás családból. Az elemi iskolai tanítónőknek 9054 főnyi csoportjában a legnagyobb számmal a tisztviselők, még pedig a túlnyomórészt köztisztviselők (3129), továbbá kisiparosok (1095) és kigazdák (739) leányai foglalnak helyet.

Az irodalom és a művészet csoportjában leginkább népi eredetűek a színésznők. Közel ezer főnyi létszámuknak majdnem egyhatoda (16,3%) származik munkás szülőtől, mégpedig túlnyomórészt ipari munkás környezetből. Ér-

dekes, hogy a férfi színészeknek számszerűen ugyanakkora a tábora (976), majdnem pontosan azonos származás szerinti összetételben (munkás szülők gyermeke 16,2%).

Legnagyobb mértékben népi eredetűek még a szülésznők, kiknek mindössze 2,7%-a származik értelmiségi szülőtől és 40,8%-a munkáscsaládból, 56,3%-a pedig kigazda és kisiparos eredetű.

5. sz. tábla
A magyar értelmiség származása
(1930)

Szülők foglalkozása	Tisztviselő		Szabadfoglalkozású		Együtt szám szerint	%
	férfi	nő	férfi	nő		
<i>Tisztviselő</i>	52 704	23 843	3 790	1 112	81 449	29,8
<i>Önálló</i>	102 275	36 864	10 060	2 900	152 099	55,8
Ebből:						
Szabadfoglalkozású	4 302	1 668	1 646	329	8 145	2,9
Östermelő	21 566	5 608	1 914	691	29 779	10,9
Iparos	27 433	12 432	1 729	916	42 510	15,6
Kereskedő	20 661	6 182	2 840	469	30 152	11,0
Nyugdíjas	26 870	10 258	1 809	441	39 378	14,4
<i>Munkás</i>	22 249	15 100	718	1 155	39 222	14,4
Ebből:						
Östermelő	3 727	2 110	119	633	6 589	2,4
Ipari munkás	7 428	6 462	175	222	14 287	5,2
Kereskedelmi munkás	1 837	1 122	74	32	3 065	1,1
Közszolg. altiszt stb.	2 275	1 405	73	68	3 821	1,4
Közlekedési altiszt stb.	4 520	2 596	130	78	2 324	2,7
Összesen	177 228	75 807	14 568	5 167	272 770	100,0

Az értelmiségi népesség származását társadalmi tagozatban jobban kifejezi az az összeállítás, amely az értelmiségi szülőket egybefoglalva mutatja ki. Ide tartoznak ugyanis a tisztviselőkön kívül a szabadfoglalkozásúak, a nyugdíjas tisztviselők, nemkülönbén az egyéb foglalkozásúak közül is mindazok, akik foglalkozásuk természete, vagy magasabb műveltségük miatt a szellemi munkások közé számíthatók. Szakértői becslés alapján a nyugdíjas szülőknek 70%-t vesszük értelmiséginek, az egyéb foglalkozású értelmiségi szülőket megfelelő támpont híján mellőzzük. Az így kialakuló kép a következő:

A szülő foglalkozási viszonya	Értelmiségi kereső	
	száma	%-a
Értelmiségi	116 394	42,7
Gazdasági önálló	117 054	42,9
Munkás	39 222	14,4
Összesen	272 770	100,0

Az értelmiség több mint háromnegyed részéről rendelkezésre álló ezek a származási adatok végeredményben azt mutatják, hogy a magyar értelmiségnek 57,3%-a nem értelmiségi származású. Ha pedig figyelembe vesszük, hogy a gazdasági önálló foglalkozásúak tömegében a túlnyomórészt szellemi munkát folytató nagyobb vállalatok, üzemek, földbirtokok tulajdonosai számszerűen viszonylag csak kis létszámmal szerepelhetnek, úgy bátran állíthatjuk, hogy az *1930. évi népszámláláskor megszámlált magyar értelmiségnek fele testi munkájából élő szülőktől származott*. Vagyis egyik nemzedékről a másikra kimutatható intelligenciánknak erősen népi karaktere.

A társadalmi rétegek gyors keveredését látjuk akkor is, ha egy pillantást vetünk azokra az adatokra, amelyek tájékoztatnak minket *az értelmiségi szülők gyermekeinek elhelyezkedéséről*. Itt mindenekelőtt az tűnik szembe, hogy a statisztika az 1930-ban számba vett 253 000 tisztviselővel szemben, csak 153 000 tisztviselői leszármazottat talált, vagyis olyan keresőt, akinek apja tisztviselő volt. Ennek a két számnak az egybevetése jelenti egyrészt a tisztviselői rétegnek erős bővülését, másrészt a régi tisztviselő generáció elsorvadását. A tisztviselők gyermekei egyébként csak felerészben szerepelnek a tényleges tisztviselői létszámban. Megközelítően 15%-uk a nyugdíjasok sorában van kimutatva. *A tisztviselő gyermekek tehát kétharmad részben követték szüleik pályáját. Közel 20%-uk testi munkával keresi kenyerét. A fennmaradó hányad önálló foglalkozásra tért át. Legnagyobb részük iparos és kereskedő lett. Szabadfoglalkozásra alig 3%-uk lépett. 1,1%-uk pedig a földbirtokosok között szerepelt.*

Összegezve az elmondottakat látjuk, hogy a magyar értelmiség a kiegyezés után túlnyomórészt *idegenszármazású elemekből (55–60%)*, kisebb ([...] félak-kora) arányban magyar népi származású tisztviselőkből (30%) és viszonylag a legkisebb részben – de egyes központi hivatalokban igen jelentős arányban – a *nemesi osztály tagjaiból (5–10%)* tevődött össze.

A további nemzedékek folyamán, de különösen a századforduló óta, értelmiségünk fejlődését a következő körülmények befolyásolták:

Az értelmiség házas termékenysége erősen csökkent. *Az értelmiségi családok kihalásának* egyre általánosabb tünetei mutatkoznak.

A magasabb műveltséget biztosító *iskolák tanulóinak* csak átlag 60%-a származik értelmiségi szülőktől, míg 40%-a népi gyökerű fizikai munkás (kisgazda, kisiparos, munkás stb.) gyermeke.

Az állami feladatok megnövekedésével és az iparosodással kapcsolatosan az *értelmiségi foglalkozások rendkívül megszorodtak*.

A népszámlálási adatok szerint *a szülők foglalkozását tekintve mai értelmiségünknek több mint fele népi származású* (kisgazda, kisiparos gyermeke közel 40%, munkásé 14,4%).

Tekintettel arra, hogy a népi szülőknek értelmiségi pályára lépett gyermekei a következő generációban már mint értelmiségi szülők szerepelnek a fentebb

közölt adatokból megállapíthatjuk, hogy abban az esetben, *ha a második nemzedékig, vagyis a nagyszülőkig megyünk vissza*, úgy a magyar intelligenciának kétségtelenül *több mint 70%-át tekinthetjük népi származásúnak*.

Az *idegen nevek* viselői még ma is igen tekintélyes arányban szerepelnek az értelmiségünkben. Míg azonban a kiegyezéskor az abszolutizmus alatt működött és a nemzettől idegen közigazgatásnak a magyar közigazgatásba átvett alkalmazottai szerepelnek túlnyomórészt az idegen nevet viselő közalkalmazottak között, addig a mai idegen nevű értelmiség nagy többsége a városi kispolgárság nemzedékek óta megmagyarosodott családjainak leszármazottja.

A múlt század óta tehát a magyar értelmiség gyökeresen átalakult. A népi elem 30%-ról 70%-ra szaporodott. A régi idegen eredetű intelligencia – amely egyébként az elmúlt nemzedékek során névmagyarosítás és házasság révén is, mind jobban beolvadt a magyarságba – nemzedékről nemzedékre megfogynak. Hasonló a sorsa a feudális nemesi származású értelmiségnek, amely különben szám szerint soha sem volt jelentős, hanem inkább kedvező elhelyezkedése miatt emelkedett ki. A címtárak adatai azt mutatják azonban, hogy az a kasztszerű elszigeteltség is, amely egyes hivataloknak, különösen minisztériumoknak személyzetét jellemezte, az utolsó évtizedekben egyre inkább feloldódott és a friss népi erővel telített utánpótlás annak nyomait fokozatosan elmossa.

Az állami tisztviselők

A köztisztviselők kérdésének elbírálásánál mindenekelőtt meg kell vizsgálnunk, hogy az állami személyzet létszáma ésszerű arányban áll-e azoknak a teendőknél a mennyiségével, amelyeknek ellátására hivatottak, azután pedig mérlegelnünk kell, hogy az állami feladatoknak vállalása nem haladja-e meg az ország teherbíró képességét. Azért az alábbiakban tárgyaljuk az állami teendők megnövekedésére, a tisztviselő létszám alakulására és az állami kiadások mértékére vonatkozó adatokat.

Az állam feladatkörének bővülése

A népsűrűség gyors növekedése, az iparosodás, a szociális gondolkodás kimélyülése stb. a XIX. században Európa-szerte rendkívül megnövelte azoknak a feladatoknak számát és méreteit, amelyeket a társadalom csak állami szervezete segítségével tudott ellátni. Régebben az állam feladatköre alig terjedt túl a honvédelem, az igazságszolgáltatás, a rendészet és az adóztatás adminisztrációjának területén. A francia forradalom eszméinek és a technika fejlődésének hatása alatt vált szükségképpen állami feladattá a szociális gondosko-

dásnak és a gazdasági beavatkozásnak az a ma már hatalmasan felduzzadt komplexuma, amellyel a közigazgatásnak ma meg kell birkóznia. Rendező, szabályozó, sőt közvetlenül alkotó tevékenysége kiterjed a mezőgazdasági termelés, az állattenyésztés előmozdítása; az ipar fejlesztése, új iparágak meghonosítása; a külkereskedelmi forgalom szabályozása; utak, hidak, vasutak építése és fenntartása; a vízszabályozás; iskolák; tudományos intézetek, kórházak létesítése és fenntartása; a közegészségügy előmozdítása; a testgyakorlás fejlesztése; szociális téren a munkaközvetítés szabályozása, munkabérek irányítása, a társadalom biztosítás, csecsemő- és gyermekvédelem stb., stb. számtalan sok kérdésére.

Az új munkák mennyisége szinte évről évre növekedett és ezzel szemben arra, hogy valamely téren az állam feladatköre lényegesen összeszűkült volna és ezzel az adminisztratív teendők csökkentek volna, csak szórványosan van példa.

A közigazgatási munka mennyiségének megnövekedését számszerűen kifejezni nem lehet. Még kevésbé lehet statisztikai úton meghatározni a megnövekedett ügyforgalom ellátásához szükséges személyzet számát. Az ügyek természete, a felek magatartása, a tisztviselő személyi kvalitásai stb. oly tényezők, amelyeknek számszerű kifejezésére, összegzésére nincs mód. Csupán a legegyszerűbb kezelési teendők alapján készíthetünk ily statisztikát, amely némi tájékoztatást nyújt a bekövetkezett munkaszaporulatról. Ez a statisztika a minisztériumokban iktatott ügyiratok számára vonatkozik és a kiegyezés óta újra rendelkezésünkre áll.

A minisztériumok ügyforgalma a kiegyezés óta állandóan emelkedik. Az első világháború végén, az összeomlás évében az ügyforgalom szinte ugrásszerűen szökkent fel, főleg a honvédelmi minisztériumnak nyilván a leszereléssel is kapcsolatos igen nagy igénybevétele miatt. 1918. év rendkívüli forgalmától eltekintve a trianoni Magyarország minisztériumainak ügyforgalma az összeomlás után nem csökkent, ellenkezőleg jelentékenyen meghaladta a Magyarország ügyeinek közigazgatásával kapcsolatosan a legutolsó békeévek alatt kimutatott forgalmat. A létszámredukciók és a szanálás időszakában (1924–1926-ig) a racionalizáló intézkedések hatása ugyan a minisztériumok ügyforgalmának csökkenésében is átmenetileg kifejezésre jut. A következő években azonban az ügyiratok száma már ismét emelkedik és ez az emelkedés megszakítás nélkül tart napjainkig. Az ügyiratok számának a mennyisége természetesen nem azonosítható az elintézésére fordított munkaidő nagyságával. Egy iktató szám alatt szereplő valamely néhány perc alatt elintézendő ügy és ugyancsak egy számot nyer az előadó munkaerejét napokra is lekötő ügyirat. Mégis a forgalom egész tömegének hullámozása az egész személyzet munkájának mennyiségével kétségkívül összefügg, a minisztériumok ügyforgalmának állandó emelkedéséből azért a redukált személyzet egyre súlyosbodó megterhelésére lehet következtetni.

A minisztériumok központi igazgatásának ügyforgalma

Év	Iktatott ügyiratok száma ezer darab	Év	Iktatott ügyiratok száma ezer darab
1867	245	1919	1000
1870	272	1920	2000
1880	395	1921	1904
1890	687	1922	1978
1900	886	1923	1939
1910	1119	1924	1545
1911	1141	1925	1501
1912	1201	1926	1529
1913	1318	1927	1606
1914	1255	1928	1753
1915	2000	1929	1754
1916	2000	1930	1763
1917	2000	1931	
1918	3000	1932	
		1933	1774
		1934	1846
		1935	1878
		1936	2001
		1937	2266
		1938	2477

6. sz. tábla
Az állami alkalmazottak száma

Év	Tisztviselők (tiszték)	Tiszteletdí- jasok, kezelők; díjnokok	Altiszték, szolgák és egyéb alkalmazot- tak	Őrszemélyzet	Összesen
1870	9 503	1 543	8 735	3 492	23 273
1880	18 031	3 204	22 991	4 100	48 326
1890	24 180	5 001	36 767	9 477	75 425
1895	29 545	6 871	54 227	12 988	103 631
1899	36 845	8 349	66 206	14 533	125 933
1903	41 338	9 402	75 715	15 352	141 807
1904	43 743	9 688	77 263	15 402	146 096
1909	50 253	11 395	91 520	18 912	172 080
1911	53 252	15 392	99 819	19 515	187 978
1913	57 942	15 904	109 378	21 016	204 240
1914/15	60 201	16 163	112 401	21 225	209 990
1917/18	62 554	21 030	123 926	21 465	228 975
1921/22	57 589	10 399	57 171	41 168	166 327
1922/23	53 393	10 413	58 707	32 557	155 070
1923/24	50 685	8 873	55 583	32 279	147 420
1924/25	47 738	8 545	54 076	28 845	139 204
1925/26	44 486	7 459	50 260	26 965	129 170
1926/27	42 323	6 446	48 276	26 669	123 714
1927/28	42 025	6 325	47 344	26 617	122 311
1928/29	42 821	6 350	47 980	26 617	123 768
1929/30	42 873	6 232	48 128	26 617	123 850
1930/31	42 861	6 195	47 891	26 400	123 347
1931/32	42 788	5 842	47 497	26 365	122 492
1932/33	42 125	5 746	46 299	26 359	120 529
1933/34	41 787	5 654	47 080	26 219	120 740
1934/35	41 418	5 532	46 031	26 219	119 200
1935/36	40 761	5 452	44 157	26 174	116 544
1936/37	41 146	5 501	43 688	26 174	116 529
1937/38	41 850	5 529	43 539	27 027	117 945
1938/39	43 230	5 327	42 400	29 639	120 596
1939/40	58 316	16 188	46 326	23 322	144 152
1941	66 962	69 567	53 313	23 892	153 774
1942	89 627	89 983	68 726	30 122	200 440

A tisztviselők számának alakulás 1867 óta

A kiegyezés után alig 20 000 főnyi személyzettel s ebből 10 000 főnél alacsonyabb tisztviselői státussal fogott hozzá a magyar állam a korszerű állami adminisztráció feladatainak ellátásához. Azóta a történeti Magyarországon a közalkalmazottak létszáma egyre nőtt. A létszámszaporítás különösen a századforduló óta öltött nagy méreteket. 1895-ben még alig valamivel több mint 100 ezer alkalmazottja volt az államnak, az 1917/18. évi utolsó költségvetési évében pedig már 229 ezer főnyi személyzet látta el a történeti Magyarország közszo­lgálatát. Az összeomlás után a népességnek csak 37%-a és a régi ország területének 29%-a maradt a magyar uralom alatt. Ezzel szemben a gazdaságilag leromlott, kimerült, megszálló idegen csapatoktól kifosztott és jóvátételi kötelezettségekkel megterhelt trianoni Magyarországon az állami alkalmazottak létszáma a régi nagy ország státusának csupán 72%-ára csökkent (166 ezer). Még szembetűnőbbé válik az aránytalanság, ha az állami alkalmazottak különböző kategóriáinak létszámát elkülönítve nézzük. Ekkor látjuk, hogy az összes alkalmazottaknak alig valamivel több mint 60 000 főnyi fogyása a túlnyomórészt megszállott területeken visszamaradt altiszteknek, szolgáltnak és munkásoknak (jelentős részben MÁV alkalmazottaknak) a magyar állami szolgálatból való kiválásából adódott, régi létszámuknak (124 000) ugyanis csak 46%-a (57 000) maradt a trianoni országban. A kezelők és díjnokok státusában is jelentős volt a fogyás, közel 50%. Ezzel szemben az őrszemélyzet létszáma nyilván ebből a két kategóriából történt minősítés folytán is majdnem megkétszereződött és 21 000-ről 41 000-re emelkedett. Ezeknek az alkalmazotti csoportoknak a ki­kapcsolásával kitűnik, hogy az állami tisztviselőknek tömege szinte teljes egészében (92%) a trianoni országhatárok között, illetve idemenekülve az állam szolgálatában maradt.

Az ország szétdarabolása után nyilvántartásba vett 350 000 menekült (kéréső, eltartott asszonyok, gyermekek stb.) közül 44 000 volt közalkalmazott és ezek közül 35 000 állt állami, a többi önkormányzati szolgálatban. Minthogy a fentebb közölt adataink szerint a kezelők és a díjnokok, de különösen az altisztek és a szolgálak túlnyomó nagy része szolgálati helyén maradt, a menekültek nyilvántartásának részletesebb adatai híján is megállapíthatjuk, hogy a menekült közalkalmazottak zöme tisztviselő volt. A régi Magyarország 63 000 főnyi tisztviselő létszámának legalább 40%-ára becsülhető tehát a menekült tisztviselőknek száma. Ez a tömeg, amelynek fizetését a magyar államkincstár tovább folyósította, és amelyet az állam jórészt továbbra is alkalmazott, nyilván megközelítette a szolgálati beosztásuk szerint a mai Magyarországon volt tisztviselők létszámát. *A menekült tisztviselők tehát a trianoni Magyarországon alkalmazott tisztviselők létszámát közel megkétszerezték.*

Egy másik jelentős oka volt az összeomlás után az állami tisztviselő apparátus túlméretezettségének az a körülmény, hogy a minisztériumok és egyéb központi szervek, melyek Magyarország testéhez voltak szabva, természetesen nagyobb személyzettel rendelkeztek, mint amennyire a megkisebbedett ország ügyeinek ellátására ésszerűen szükség volt. A magyar közigazgatást egyébként is a nagyfokú központosítás jellemezte. Aránylag jelentéktelen ügyek elintézése is végső soron az országos hatóságok ügykörébe tartozott, amelyeknek székhelye szinte kizárólag az ország fővárosába volt. A régi Magyarország nagy központi ügyforgalmának ellátására szolgáló és Budapesten összpontosított személyzet számottevő része tehát csak felesleges megterhelését jelentette a szűkebb határok közé szorított ország háztartásának és azzal, hogy létjogosultságát újabb munkakörök kialakításával is igazolni törekedett, fokozta a közigazgatásnak a már addig is túlzott központosítását. Míg 1910-ben a Magyarbirodalom fővárosában az ország népességének 4%-a, az állami tisztviselőknek pedig 13%-a lakott, addig 1920-ban a trianoni Magyarország fővárosában a népességnek 12%-a, az állami tisztviselőknek 30%-a élt. A népességnek és az állami adminisztrációnak rendkívül nagyarányú tömörülését jelentik ezek a számok. Az állami és a társadalom organizmusának ez a Budapesten kialakult hipertrófiája nyilván egészségtelen méretű volt és az ország talpra állását hosszú években át megnehezítette.

Minisztérium neve	A minisztériumok központi tisztviselőinek száma az				
	1917/18.	1921/22.	1925/26.	1936/37.	1942.
	évben				
Miniszterelnökség	31	40	30	40	62
Belügyminisztérium	346	632	374	320	412
Pénzügyminisztérium	484	568	468	363	420
Kereskedelemügyi min.	281	286	295	124	247
Földművelődésügyi min.	238	427	308	218	349
Vallás- és közoktatásügyi min.	455	493	331	211	327
Igazságügyminisztérium	177	250	197	165	214
Honvédelmi minisztérium	124	132	501	414	189
Külügyminisztérium	–	134	160	126	164

A fenti adatok rendkívül szemléltetően mutatják a háború utáni központi igazgatás személyzetének rendkívüli megszorodását és a felduzzadt tisztviselőknek a takarékosági intézkedések hatása alatt bekövetkezett csökkenését. A létszám redukciók eredményeit összevetve az ügyforgalomnak megnövekedésével, melynek adatait fentebb ismertettük, megközelítő képen kapunk az 1921/22. évi létszám túltengő nagy méreteiről. De tanulságul szolgálhatnak ezek az adatok arra is, hogy felfigyeljünk a minisztériumok státusának 1942-ben kimutatott rendkívüli megnövekedésére.

Az elmondottakból kitűnik, hogy az összeomlás után a mai ország tisztviselői státusa nem az állami feladatok gazdaságos elvégzéséhez szükséges sze-

mélyzeti létszám gondos mérlegelése alapján alakult ki, hanem az elvégzendő munkák mennyiségétől és minőségétől teljesen független kényszerű körülmények hatása alatt. Kétségtelen az is, hogy ez a státus túlméretezett volt mind a közszolgálat ellátásának személyi szükséglete, mind az állam teherbíró képessége szempontjából.

Az ország pénzügyi egyensúlyának helyreállítása érdekében azért elkerülhetlenné vált a személyi kiadások csökkentése, nevezetesen a személyzet redukálása és átcsoportosítása. Ezt a célt szolgálták az u.n. B/ listás törvények és az azok alapján kibocsátott kormányrendeletek.

Az első ilyen törvény az 1920. évi XI. t. c., mely az 1918. évi október hó 31-e után kinevezett és a forradalmi magatartásukra való tekintettel távozásra kényszerített közalkalmazottak elbocsátása, illetve végelbánás alá vonása iránt intézkedett.

Az 1922. évi I. t. c. a létszámfeletti állások és alkalmazások megszüntetéséről rendelkezett.

Az 1923. évi XXXV. t. c. elrendelte az egyes igazgatási ágazatok 1922/23. évi költségvetési előirányzatában felvett összes létszámuk 20%-kal csökkentését és a felesleges munkaerőknek legkésőbb 1923. évi december hó 31-ig elbocsátását. Az elbocsátott alkalmazottak végelbánásban részesültek. Tehát vagy nyugdíjat, vagy végkielégítést kaptak.

Az 1924. évi IV. t. c. (szanálási törvény) utasította a kormányt, hogy a korábbi törvény alapján már végrehajtott vagy még végrehajtandó létszámcsökkentésen felül a közalkalmazottaknak az 1923/24. évi költségvetésben előirányzott létszámát 1926. évi június hó 30-ig további 15 000 fővel apassza. Ezt az apasztást elsősorban akként kellett elérni, hogy a bármely okból megüresedett állásokat a létszámapasztás teljes végrehajtásáig nem volt szabad betölteni. A törvény végrehajtása tárgyában kibocsátott 1925. évi 7000/M. E. sz. rendelet megállapította minden közigazgatási ágazat végleges személyzeti létszámát (A/ lista). Azokat az állásokat, amelyeket tekintettel a törvény rendelkezésére törölni kellett, elkülönített nyilvántartásba vették (B/ lista). Az A/ listán megüresedett helyeket elsősorban B/ listában sorozott tisztviselőkkel kellett betölteni, akiknek ily módon megürült állását törölték.

A létszámcsökkentő törvények végrehajtásának eredményeként a közalkalmazottak száma az 1921/22. évi 166 000-ről 1926/27-ig 123 000-re csökkent, vagyis 43 000 fővel az összlétszám 26%[-kal] lett kisebb. A tisztviselők száma 57 000-ről 42 000-re csökkent.

A következő (1926–1936-ig) tíz esztendő alatt igen beható és alapos munkálatok folytak a közigazgatás gazdaságos és célszerű megszervezése érdekében. Racionalizálási kormánybiztos bízott meg a közigazgatás rendjének alapos felülvizsgálatával és a szükséges reformok előkészítésével. Takarékosági bizottság tárgyalta a munkateljesítmény fokozásának lehetőségeit és az így elérhető megtakarítások iránt javaslatot tett a kormánynak. Az évi költségvetések

összeállítására kiadott utasítások évről évre további megtakarításokra vonatkozó intézkedéseket tartalmaztak. Különösen szigorúan tiltották a személyzeti kiadásoknak növelését, és ezért a létszámnak lehető csökkenését írták elő.

Ily módon az alkalmazottak létszáma tovább lemorzsolódott és az 1936/37. években érte el mélypontját (115 509). Az állami tisztviselőknek is akkor volt a minimális létszáma (40 761).

A bécsi döntések alapján történt területi megnagyobbodás természetesen maga után vonta az állami személyzet létszámának lényeges növekedését is. Nincsenek adataink arról, hogy mily mértékben történt a visszacsatolt területeken az idegen uralom alatt működött közalkalmazottak átvétele. A költségvetési kimutatások arról sem számolnak be, hogy a megnövekedett személyzet mekkora része teljesített a visszacsatolt területeken szolgálatot. Végül azt sem tudjuk, hogy a most újból elszakadt területekről hány menekült tisztviselő nyert beosztást a mai Magyarországon. Ezeknek az adatoknak a híján nem lehet természetesen felbecsülni, hogy a területi változások hatása alatt az állami közigazgatásnak szervezetében, mely 1937-ben már teljesen kiegyensúlyozottnak látszott, mily mértékben történtek kóros elváltozások.

Célszerűnek látszik azért, hogy az 1938. évnél megállva a trianoni Magyarország egy lezárt korszakának tapasztalatait leszűrjük és azokat a ma ismét a trianoni határok között működő állami közigazgatásunk viszonyainak vizsgálatánál hasznosítsuk.

Mekkora tisztviselői létszámra van az államnak normális időkben szüksége?
Erre a kérdésre külföldi szakértők bevonásával végzett gondos számítások alapján már a szanálási törvény igyekezett választ adni. A törvény előírásai szerint végrehajtott létszámredukció után kereken 42 000 főre apadt volna az állami tisztviselői státus. A törvény rendelkezéseinek végrehajtását neves gyakorlati gazdasági szakférfiú (Smith Jeremias) ellenőrizte. A tapasztalat azt mutatta, hogy ez a létszám az egyidejűleg elrendelt takarékosági intézkedések végrehajtása után is alig volt elégséges az állami feladatok ellátására.

Az Országos Takarékosági Bizottság szinte tétlről tételre a legszigorúbban felülvizsgálta az állami költségvetést. Különösen a személyzeti kérdéseknél igyekezett minél nagyobb megtakarításokat elérni és azért a legrészletesebben revidálta az egyes alkalmazottakra eső munka mennyiségét. A Bizottság 1925–1929. évek alatt végzett működéséről tett jelentésében számos javaslatot tett egyes hivatalok megszüntetése, összevonása, az eljárások egyszerűsítése stb. tekintetében is. Indítványára külön tárcaközi bizottság is alakult azzal a feladattal, hogy a fennálló jogszabályokat abból a szempontból vizsgáljuk felül, hogy az összes közhivatalok az anyagi és alaki jogunkban gyökerező minden nemű felesleges teendőtől mielőbb intézményesen tehermentesítenek. Feladata volt továbbá ennek a bizottságnak a közigazgatási eljárások rendszeres átvizsgálása alapján javaslatot tenni arra, hogy közintézményeink igazgatását és ügyvitelét minden vonatkozásban egyszerűbbé, gyorsabbá, szóval korszerűvé

és gazdaságosabbá alakítsuk át. A kormány az említett bizottságok munkásságánál minél eredményesebbé tétele érdekében és azért, hogy az általuk tett javaslatok a gyakorlatban minél hatályosabban érvényesüljenek, országos racionalizálási kormánybiztost nevezett ki, akit igen széles hatáskörrel ruházott fel.

Mindezeknek a szerveknek a munkája jelentős gyakorlati eredménnyel is járt. Ez az eredmény az állami költségvetések összeállításánál, különösen a személyzeti illetmények csökkentésénél jutott leginkább kifejezésre, de a közigazgatási eljárás egyszerűsítése tekintetében is érezhető volt.

A nagyarányú létszámapasztást, illetve azzal egyidejűleg a racionalizálás terén tett erélyes intézkedéseket kétségkívül az a körülmény tette sürgősen szükségessé, hogy a redukált személyzettel a közigazgatási munkák ellátása mind nehezebbé vált. Az állami organizmus, amelyet 1923-ban a hazai és a külföldi közigazgatási szakértők átvizsgáltak, és amelynek szükségletét a szanálási törvényben megállapították, tovább élt és tovább fejlődött. Az államra újabb és újabb feladatok hárultak. A törvénytárnak és a rendeletek tárának vas-tag kötetei, a kormányjelentések stb. mutatják az állami céloknak és a közigazgatási teendőknek bővülését.

Így történt, hogy alig egy évtizeddel a létszámcsökkentés befejezése után a felesleg helyett a hiány tünetei mutatkoznak közigazgatásunk személyi gépezetében. A személyzet mind nehezebben birkózik meg az egyre növekvő munkamennyiséggel. Az elintézés késedelmessé válik, a hátralékok elszaporodnak. A személyi hiány pótlására a hivatalok ideiglenes kiegészítő munkaerőket alkalmaznak. Illetményeik folyósítása a költségvetési szabályok megkerülésével az átmeneti, a dologi hitelek, sőt gyakran az állandó személyzet támogatására szánt jutalmak és segélyek hitelösszegének terhére történik.

De figyelembe kell venni azt is, hogy a szanálás óta az ország népessége állandóan növekedett és ez is természetesen szaporítja a közigazgatás ügyforgalmát. Magyarországon 1921-ben egy köztisztviselőre átlag 139 lakos esett. 1926-ban, amikor a létszámredukció már nagyjában befejeződött, egy tisztviselőre 200 lakos jutott. 1937-ben pedig szinte ugyanakkora tisztviselői létszámnál a népszaporodás folytán már 220-ra emelkedett az egy állami tisztviselőre eső lélekszám.

Az állami feladatok elszaporodása és a népesség számának növekedése miatt a külföldön is az állami adminisztrációs személyzet létszámának növekedését látjuk. Így pld.:

Belgiumban az állami polgári alkalmazottak létszáma:

1920-ban	53 568
1928-ban	61 407
1934-ben	119 941

Svájcban a közigazgatás és a közüzemek alkalmazottainak száma:

1900-ban	19 877
1910-ben	62 323
1920-ban	75 614
1930-ban	77 653

Az Amerikai Egyesült Államok szövetségi alkalmazottainak száma:

1930-ban	608 915
1934-ben	661 094

Az elmondottak alapján arra a következtetésre kell jutnunk, hogy az állami tisztviselőknek 1936/37. évi státusa – kerekén 41 000 tisztviselő – azt a létszámot képviseli, amelyre az országnak a legtakarékosabb gazdálkodással is feltétlenül szüksége volt. Az állami feladatok körének lényeges bővülése és a népesség szaporodása mértékében indokolt ennek a létszámnak arányos emelése. Így pld., ha a népszaporodás nyers számát vesszük figyelembe, akkor ahhoz, hogy az egy tisztviselőre eső lélekszám megfeleljen az 1937. évi 220-nak, az 1944. évközepi 9 és fél milliónyi (trianoni Magyarország) népességének megfelelően a tisztviselők létszámát 43 200-ra kellene emelnie. Az ország újjáépítésének, nemkülönben a demokrácia elvének érvényesítése érdekében a kormányprogramba foglalt új feladatoknak zavartalan ellátása céljából szinte elengedhetetlennek látszik az állami tisztviselői létszámnak bizonyos fokú emelése.

Az adminisztráció pénzügyi terhei. Az alábbiakban a tisztviselő létszám alakulását a fennálló állami feladatok keretében vizsgáltuk. Más kérdés azonban, hogy vajon Magyarország gazdasági helyzete lehetővé tesz-e az állam feladatkörének ily széles területre kiterjesztését és az államháztartás egyensúlyának biztosítása nem követeli-e a minimálisnak jelzett közalkalmazotti státusnak további redukálását. Ami hogyha kis mértékben válik csak szükségessé egyes nélkülözhető állami feladat elvégzésének elejtése árán talán elérhető. Ha azonban lényegesebb redukcióra van pénzügyi szempontból szükség, így ez nyilván csak társadalmi és gazdasági életünknek leegyszerűsítésével, igényeink leszállításával és általában az ország kultúr színvonalának süllyedésével érhető el.

Az ország erőforrásainak nagysága és ezek alapján teherbíró képességünk mai helyzetünkben még alig állapítható meg. Kérdés, hogy vajon az újjáépítés utáni Magyarország termelése, annak értéke, általában nemzeti jövedelme és annak eloszlása mekkora változást teremt az ország teherbíró képessége szempontjából a háború előtti állapothoz viszonyítva. De nem tudjuk áttekinteni ma még azt sem, hogy a demokrácia elvein felépített Magyarországon az állami

feladatok miként fognak módosulni és azok bővítésének vagy szűkítésének mi lesz költségvetési kihatása. Mégis kiindulási pontul az állami alkalmazottak kérdésének tárgyalásánál a háború előtti helyzet adatai felhasználhatók.

Magyarország nemzeti jövedelme a háború előtt 4–6 milliárd pengő volt. Az állami bevételek összege valamivel meghaladja az 1 milliárd pengőt. Már ennek a két számnak nyers egybevetése is igen fejlett állami berendezkedésre mutat. Ugyanakkor, amikor a Magyarország nemzeti jövedelme 27%-ának megfelelő összeget fordított állami kiadásokra, Ausztria, Olaszország, Németország és Franciaország állami kiadásai nemzeti jövedelmüknek csupán 19%-a körül mozgott, Svájcban pedig 15% volt. A mi közterhünknek jövedelmünkhöz való viszonya kb. akkora volt, mint az angoloké. De amikor nálunk egy emberre átlag 700 pengő jövedelem jutott és ebből költöttünk államháztartásunk fenntartására kerekén 190 pengőt, akkor az angol ember átlag 2260 pengős jövedelemből fizetett ugyanennek az arálynak megfelelően kb. 600 pengőt az állami kiadásokra.

Mellőzve itt az adózási rendszer arányosságának, az adómorálnak stb. szempontjából kínálkozó észrevételeket és csupán az adott helyzetből következtetve megállapíthatjuk, hogy az adózásnál mutatkozó hátralékok jelentős összegei, az adóvégrehajtások tömege, a lakosság körében, a sajtóban és a közvélemény megnyilvánulásának minden fórumán a túlságosan nagy adóterhek miatt elhangzó panaszok is azt bizonyítják, hogy az államnak a háború előtti költségvetése az ország teherbíró képességének határán mozgott.

Az állami költségvetés jelentősebb kiadásai közül az államadósságok törlesztésére előírányzott összeg egyoldalúan meg nem változtatható kötelezettségeken alapul. A közgazdasági természeti dologi kiadások (beruházások, támogatások stb.) csökkentése gyengíti az ország teherbíró képességét is. Racionális megtakarítást tehát csak azoknál a dologi kiadásoknál lehet nagyobb mértékben elérni, amelyek közvetlenül közigazgatási alkalmazottak munkájának lehetővé tételét szolgálják. Ezek a kiadások természetszerűen összefüggnek a közigazgatási személyzet létszámával. A költségvetésben előírányzott dologi kiadások között is gazdaságos megtakarítás csak a személyzeti apparátus egyszerűsítésével kínálkozik.

Nyilvánvaló tehát, hogy abban az esetben, ha az államháztartás költségei az ország teherbíró képességét meghaladják, az egyensúlyt legelső sorban a személyzeti kiadások apasztásával lehet helyreállítani.

A B/ listás törvények a személyzeti kiadások csökkentését főként létszámredukcióval kívánták elérni. S ebből a célból két eljárást alkalmaztak: 1. a megüresedett állások törlése (kinevezési tilalom), 2. elbocsátás (nyugdíjazás, végelbánás).

A kinevezési tilalommal az alkalmazottak létszáma a nyugdíjazás és elhalálozás folytán a szolgálatból évente kiváló tömeggel, vagyis kb. 3%-kal csökkenthető. A 42 000 főnyi tisztviselő létszámnál tehát 1250 főnyi létszámcsök-

kenést jelent ez évente. A redukció ily módon viszonylag gyorsan megy végbe. Ennek az eljárásnak azonban nagy hátrányai vannak. Ezek különösen az utánpótlás szempontjából súlyosak, mert lehetetlenné teszik éveken keresztül a fiatalságnak az állami szolgálatban elhelyezkedését. Azzal pedig, hogy az alkalmazottaknak szolgálati idő szerint való egyenletes megoszlását megzavarja és bizonyos korosztályokat túlsúfol, másokat meg gyérít, nemzedékeken keresztül érezteti ennek a rendszernek káros hatását. Amikor egy túlsúfolt korosztály szolgálati ideje ennek lejártával kiválik, az ifjúság nagy száma részére nyílik meg elhelyezkedési lehetőség és azért kevésbé alkalmasak is bekerülni az állami tisztviselői karba. A kinevezési tilalom időszakában és annak generációról generációra periodikusan ismétlődő idejében a legtehetségesebb ifjak számára is megnehezül az elhelyezkedés. Különösen oly időben, amikor az állami életet új eszmék szolgálatába kívánjuk állítani, annak szervezetét friss erőkkel kívánjuk telíteni, a kinevezési tilalom alkalmazásától el kell tekinteni.

A létszámredukció másik módja az idő előtti nyugdíjazás. Ennek természetes hátránya, hogy a szolgálatban begyakorolt, szakképzett erőket távolítja el munkahelyükről és kényszeríti dologtalan életre, vagy olyan munkára, amelyre kevésbé alkalmasak. A nemzet munkaerő-gazdálkodásának ésszerű elveibe ütközik ezzel. Társadalmi szempontból is veszélyt rejt ez magában, mert szaporítja a helyzetükkel elégedetlen értelmiségiek számát. Azok az aggályok, amelyeket a munkanélküli értelmiségiek elszaporodása keltett, vezettek a '30-as évek első felében a munkanélküli diplomások elhelyezését célzó akciókra, melyek során az állam szükségletét és teherbíró képességét meghaladó mértékben bővítette – a szellemi munkanélküliek elhelyezése érdekében – személyzete létszámát.

Állampénzügyi szempontból tekintve az időelőtti nyugdíjazással járó megtakarítások átmenetileg is alig számba vehető mértékben csökkentik az állami kiadásokat. Abban az esetben pedig, ha magasabb állásban idő előtt történik nyugdíjazás nem létszámredukció, hanem a fiatalság gyorsabb elhelyezése érdekében történik és az egyik oldalon a nyugdíjazott tényleges szolgálati illetményei és a nyugdíjjárandóságai között mutatkozó megtakarítás, a másik oldalon pedig a helyének betöltésével kapcsolatban történő fokozatos előléptetések és az új munkaerővel betöltött kezdő állás illetményeit, mint többkiadást egymással összevetjük, az időelőtti nyugdíjazások lényeges többkiadást jelentenek. Szakértő számítások szerint az 1934. évi illetmények alapján kalkulálva, egy öt évvel szolgálati idejének lejártá előtt nyugdíjazott miniszteri tanácsos az államkincstárnak 32 484 pengő többkiadást okoz.

A nyugdíjterhek alakulása egyébként is figyelmeztet arra, hogy ebben a vonatkozásban a legóvatosabban kell eljárunk és a leggondosabban mérlegelni minden olyan intézkedést, mely nyugdíjkifizetések összegének emelkedését jelenthetné. Adataink mutatják, hogy közvetlenül az első világháború előtt és még inkább a háború alatt rendkívül megnövekedett az állami alkalmazottak

száma. A tisztviselőknek túlnyomó része a trianoni Magyarországon maradt, illetve ide menekült. Amiként akkor az aktív tisztviselők száma szökött fel, úgy várható 30–40 év leteltével a nyugdíjasok tömegének felduzzadása. Létszámuk egyedül a szabályszerű nyugdíjazások révén évről évre jelentősebb számmal fog szaporodni. És előreláthatóan 1950–1956 között fog kulminálni. Természetesen a nyugdíjasok számának növekedését párhuzamosan kíséri a nyugdíj illetmények összegének emelkedése.

7. sz. tábla

A tényleges és nyugdíjas állami alkalmazottaknak fizetett összegek

Év	Tényleges	Nyugdíjas	Együtt összesen	A nyugdíja- sok a tényle- gesek %-ában
	alkalmazottak illetményei			
	millió pengő			
1928/29	427	195	622	45,5
1929/30	441	201	642	45,5
1930/31	444	206	650	46,4
1931/32	436	213	649	48,7
1932/33	388	195	583	50,2
1933/34	370	225	595	60,7
1935/35	361	228	589	63,1
1935/36	362	232	594	63,9
1936/37	363	238	611	65,7
1937/38	365	244	609	66,9

A tényleges alkalmazottak illetményei (lásd a 7. sz. táblát) a háború előtti évtizedben kisebb ingadozásokkal az összes állami kiadások 30% körül mozgottak. A nyugdíjak terhe ugyanakkor 14%-ról az állami kiadások közel 20%-ára emelkedtek. A személyes kiadások együttes összege így az évi költségvetés 50%-át is eléri, amelyen belül a nyugdíjak részesedése állandóan növekedve a tényleges tisztviselői fizetések kétharmadát is meghaladják.

Táblázatunk adatai azt is mutatják, hogy az 1931/33-ban végrehajtott illetménycsökkenéseknek hatását a nyugdíjterhek növekedése szinte illuzóriussá tette. A személyi kiadások a nyugdíjasoknak kifizetett összegek állandó emelkedése miatt mindinkább megközelíti a csökkentés előtti szintet.

A nyugdíjterh könnyítését célzó intézkedések közül a leghatásosabbnak látszik a szolgálati idő meghosszabbítása. Ez az intézkedés önmagában az ifjúságnak és általában a friss demokratikus erőknek az állami szolgálatban való elhelyezkedését megnehezítené. Ennek a hátránynak ellensúlyozását célozza az a javaslat, hogy az utánpótlás az évenként bekövetkezett üresedésektől függetlenül történjék. Az új kinevezések száma ehelyett a szolgálatból nyugdíjazás és elhalálozás folytán kilépő tisztviselőknek egy generációra kiszámított arányszámban eszközöltessék. Így pl. a 42 000 főnyi tisztviselői létszámot és évi

átlagban 3%-os fogyást véve alapul, a kezdő állásokra minden évben 1260 új tisztviselő neveztessek ki. A tisztviselői létszámban ez az eljárás átmenetileg bizonyos hullámzást idézne elő, ha végeredményben azonban a státus szintje átlagosan nem módosulna. Egy további korrektívuma ennek a javaslatnak az volna, ha az újjáépítés korszakában és oly időben, amikor az állami tisztviselők körében új eszmeáramlatoknak érvényesítése ezt szükségessé teszi, az egy generációra kiszámított ciklusnak kezdő éveiben magasabb arányban történjenek, amelyet a későbbi évek egyre fogyó arányszámai ellensúlyoznának. Így pl. 1945-ben az összlétszámnak 9%-a, 1946-ban 6%-a, 1947-ben 5%-a kerülne kinevezésre. Ez az arányszám hosszabb időn keresztül ezután 3%-ban állandósulna, majd az utolsó években 2%-kal zárulna. Az ilyen kinevezési rendszerrel elkerülhetők volnának mindazok a nehézségek, amelyeket fentebb a tisztviselő kar egyenlőtlen koreloszlását illetően a kinevezési tilalom rendszerével kapcsolatosan említettünk és az államháztartás egyensúlyát ez az eljárás a legmesszebben biztosítaná.

*Magyarország értelmiségi népessége című tanulmányhoz
felhasznált forrásmunkák⁴*

(Könyvtári példányok)

- Magyar Stat. Közlemények. Új folyam, 22. kötet.
[*A magyar korona országainak 1897. évi népmozgalma.* Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1899. (Magyar Statisztikai Közlemények. Új folyam, 22.)]
- Magyar Stat. Közlemények. Új sorozat 27. kötet.
[*A Magyar Korona Országainak 1900. évi népszámlálása X. rész. Végeredmények összefoglalása.* Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1909. (Magyar Statisztikai Közlemények, Új sorozat, 27.)]
- Magyar Stat. Közlemények. Új sorozat 76. kötet.
[*Az 1920. évi népszámlálás VI. rész Végeredmények összefoglalása.* Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1929. (Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat, 76.)]
- Magyar Stat. Közlemények. Új sorozat 79. kötet.
[*A szellemi munkások összeírása 1928.* Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1930. (Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat, 79.)]
- Statisztikai Közlemények. 63 (IV. sz. kötet. /Zentay/)
[Zentay (Hoffmann) Dezső: *A magántisztviselők szociális és gazdasági viszonyai Budapesten.* Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala. Budapest, 1932. (Budapest Székesfőváros Statisztikai Közleményei, 63/4.)]
- Társadalomtudomány. 1931. évi XI. évf.
- Magyarország tiszti cím- és névtára. 1879.
- A nemzetgyűlés irományai. VI. kötet. 1922. június havi.
- A mai magyar társadalom. Weisz István.
[Weisz István: *A mai magyar társadalom.* Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1930.]
- Magyar Gazdák Szemléje. 1935. évi XI. évf. (Bernát István emlékezete)
- A magyar értelmiség válsága. Rajniss, Trettina, Mandorff, Acsay.
[Rajniss Ferenc – Trettina Jenő – Mandorff Emil – Acsay Tihamér: *A magyar értelmiség válsága.* Kir. Magyar Egyetemi Ny. Budapest, 1931.]
- Az értelmiség válsága. A Magyar Társadalomtudományi Társulat értekezlete [1930. Budapest, 1931. (Társadalomtudományi füzetek 14–16.)]

⁴ Az eredetiben a tartalomjegyzékkel együtt a szöveg elején áll. (A Szerk.)

Merre? Két magyar sorsprobléma. I. Középosztályvédelem és szellemi telepítés. II. Magyarság, germánság és szlávtság Közép-Európában. Kürthy Sándor.
[Kürthy Sándor: *Merre? Két magyar sorsprobléma. I. Középosztályvédelem és szellemi telepítés. II. Magyarság, germánság és szlávtság Közép-Európában.* Székely Ny. Budapest, 1937.]

A parasztság és az értelmiség viszonya. Veres Péter.
[Veres Péter: *A parasztság és az értelmiség viszonya.* Budapest, 1936. (Különlenyomat a *Válasz* 1936. július-augusztusi számából)]

A középosztály önvédelme. Münstermann Győző.

Reflexiók az októberi forradalomhoz. A középosztály és a zsidóság szerepe. Radisics Elemér.
[Radisics Elemér: *Reflexiók az októberi forradalomhoz. A középosztály és a zsidóság szerepe.* Pfeifer Ferdinánd, Budapest, 1919.]

System des Internationalen Minderheitenrechtes. Dr. Ernst Flachbart.
[Flachbart Ernő: *System des Internationalen Minderheitenrechtes.* Budapest, 1937.]

(Idegen könyvek)

Közgazdasági Enciklopédia. J-M. (Zentay)
[*Közgazdasági Enciklopédia.* J-M. – Zentay Dezső szócikkei]

Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat 114. (Mike)
[*Az 1930. évi népszámlálás VI. rész Végeredmények összefoglalása.* Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1941. (Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat, 114.)]

(Saját példányok)

A magyar egyetemi hallgatók statisztikája 1930. Laky Dezső.
[Laky Dezső: *A magyar egyetemi hallgatók statisztikája 1930.* Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1931. (Magyar Statisztikai Közlemények, Új sorozat, 87.)]

A magyar főiskolai hallgatók statisztikája az 1930/31. tanévben. Asztalos József.
[Asztalos József: *A magyar főiskolai hallgatók statisztikája az 1930/31. tanévben.* Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1932. (Magyar Statisztikai Közlemények, Új sorozat, 88.)]

- A magyar főiskolai hallgatók statisztikája az 1931/32. tanévben. Janik Gyula.
[Janik Gyula: *A magyar főiskolai hallgatók statisztikája az 1931/32. tanévben.* Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1933. (Magyar Statisztikai Közlemények, Új sorozat, 89.)]
- A magyar főiskolai hallgatók statisztikája az 1932/33. tanévben. Közp. Stat. Hivatal.
[Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1934. (Magyar Statisztikai Közlemények, Új sorozat, 90.)]
- A magyar középiskolások statisztikája az 1932/33. tanévig. Asztalos József.
[Asztalos József: *A magyar középiskolák statisztikája az 1932/33. tanévig.* Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1934. (Magyar Statisztikai Közlemények, Új sorozat, 91.)] Magyar Statisztikai Közlemények, Új sorozat 92. kötet.

[A magyar főiskolák statisztikája az 1933-34. tanévben. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1935. (Magyar Statisztikai Közlemények, Új sorozat, 92.)]
- Magyar Statisztikai Közlemények, Új sorozat 74. kötet.
[*Az 1919-1925. évi népmozgalom.* Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1929. (Magyar Statisztikai Közlemények, Új sorozat, 74.)]
- Magyar Statisztikai Közlemények, Új sorozat 97. kötet.
[*A magyar korona országainak 1926 - 1932. évi népmozgalma.* Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal., Budapest, 1937. (Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat, 97.)]
- Magyar Statisztikai Évkönyv. 1930. évi.
Magyar Statisztikai Évkönyv. 1938. évi.
Magyar Statisztikai Évkönyv. 1942. évi.
- Gazdacímtár. 1935. évi.
[*Magyarország földbirtokosai és földbérlei. (Gazdacímtár.) a 10 kat. holdas és ennél nagyobb földbirtokok és földbérletek az 1935. évi adatok alapján.* Összeáll. a Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Pesti könyvny. Budapest, 1937.]
- Magyar Statisztikai Szemle. 1930. évi I. félév.
Magyar Statisztikai Szemle. 1935. évi I. félév.
[Áfra Nagy János: Az értelmiségi foglalkozású keresők száma Magyarországon 1890 óta. *Magyar Statisztikai Szemle* 1935 (13, no. 6). 501-515.]
- Magyar Statisztikai Szemle. 1943. évi 5-6. szám.
Magyar Statisztikai Szemle. 1943. évi 9. szám.

- Statisztikai Közlemények. 93. kötet. 2. szám. (Hollós)
[Hollós István: *Akózszoigálati alkalmazottak nyugdíjkérdése és a megoldási lehetőségek*. Bp. 1940. Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala. (Budapest Székesfőváros Statisztikai Közleményei, 93/2.)]
- Statisztikai Közlemények. 60. kötet. 4. szám. (Zentay Dezső).
[Zentay Dezső: *Amunkanéküliség alakulása a szellemi pályák körében*. Bp. 1930. Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala. (Budapest Székesfőváros Statisztikai Közleményei, 60/4)]
- Statisztikai Közlemények. 60. kötet. 2. szám. (Szél).
[Szél Tivadar. 1930. *A házasságok termékenysége Budapesten*. Bp: Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala. (Budapest Székesfőváros Statisztikai Közleményei, 60/2.)]
- Beszélő számok. XIII. kötet. (Zentay).
[Zentay Dezső: *Világtörténelem. A mai Magyarország. Az utolsó nagybirtoikosok*. Egyetemi Ny. Budapest, 1945. (Beszélő számok XIII.)]
- Die ungarische Erhebung über die Bevölkerungsschicht mit höherer Schulbildung. (Dobrovits).
- A házasságok termékenységének statisztikája Magyarországon. Kovács Alajos.
[Kovács Alajos: *A házasságok termékenységének statisztikája Magyarországon*. In: Emlékkönyv Kenéz Béla negyedszázados professzori munkásságának évfordulójára. Műegyet. Ny. Bp. 1932. Klny.]
- A társadalmi emelkedés a statisztika szemüvegén át. Kovács Alajos.
- Beszélő számok. XI: kötet. (Zentay).
[Zentay Dezső (szerk.) *Világtermelés. A megnagyobbodott Magyarország szellemi arisztokratái*. Franklin, Bp. 1943. (Beszélő számok, XI.)]
- Tanulmányok a nyugdíjkérdéshez. Ratkovszky Károly.
[Ratkovszky Károly: *Tanulmányok a nyugdíjkérdéshez 1-2. r.* Pécsi Egyet. Kiadó és ny. Bp. 1935-1940.(A Magyar Közigazgatástudományi Intézet kiadványai 17., 31.)]
- A magyar közigazgatás racionalizálása. Magyary Zoltán.
[Magyary Zoltán: *A magyar közigazgatás racionalizálása*. Budapest, 1930.]
- Mezőgazdasági üzemi eredmények 1943-ban és az 1943. évi értékesítési, beszerzési és pénzforgalmi eredmények. Omge. [A Magyar Könyvészet csak az 1941-1942. évi kiadást ismeri.]

Magyarország értelmiségi népessége

	Oldal
Az értelmiségi népesség fogalma és száma	1
Az értelmiségi népesség természetes szaporodása	6
A nők térfoglalása	10
Az iskolai műveltség	
A magasabb iskolai műveltség elterjedése	12
Az iskolai műveltség a szellemi és a testi munkások körében	17
A tanulók szüleinek foglalkozása	20
Értelmiségünk származása	25
Az állami tisztviselők	
Az állami feladatok növekedése	33
Az állami alkalmazottak létszámának alakulása (B/lista)	37
Hány tisztviselőre van szüksége az államnak?	42
Az ország teherbíró képessége	46

Utószó

A tanulmány a KSH Könyvtár kézirtárának abból a részéből származik, melyet átadtak a KSH Levéltárnak. Utóbbi intézményt 2008. év folyamán megszüntették, és anyagát átadták a Magyar Országos Levéltárnak, ahol most valószínűleg átrendezésre vár. Forrásközlésünk egyik célja az emlékéllátás: emlékezünk a béke-előkészítés nehéz munkájába – biztos, hogy nem mindig önszántukból – bekerült statisztikusokra, az értelmiséggel kapcsolatos vagy kapcsolatba hozható statisztikai adatgyűjtésekre, valamint a KSH Levéltár több évtizedes működésére.

A közlést azonban tartalmilag is fontosnak gondoljuk. A tanulmány miniszterelnöki felkérésre készült 1945 őszén a béke-előkészítési munkálatok során – mindez egy, a kézirat mellett fekvő papírszeletből tudható. Szerzője, Dobrovits Sándor, a KSH néhány hónappal korábban nyugalmazott elnöke. Írása tudomásunk szerint először összegzi azt a tudást, amely 1945 körül a hivatalos statisztikai adatgyűjtések alapján az értelmiségről szakszerű módon, az ideológiáktól, illetve romantikus felhangoktól mentesen megszerezhető volt. Bár a tanulmányt létrehozó miniszterelnöki felkérés/utasítás pontos tartalmát nem ismerjük, a szövegből kivehető, hogy a kormányzat a hatalomváltás után át kívánta alakítani a közszolgálat személyi állományát – nyilván ezek között elsősorban az államapparátusban foglalkoztatott tisztviselői kart – és ehhez kért részletesebb információkat.

Dobrovits írásából véleményünk szerint több érdekes, a hazai értelmiség történetével foglalkozó irodalom által nem igen tárgyalt folyamatról is képet kapunk. Gondolunk itt arra, hogy az értelmiség, mint populáció, alacsony termékenysége miatt nem volt képes önmaga újratermelésére, ezért személyi utánpótlását folyamatosan más társadalmi csoportokból származó fiatalokból kellett kiegészítenie. Általánosabban fogalmazva a problémát: az írás felhívja a figyelmet arra, hogy egy társadalmi csoport zártsága vagy nyitottsága nem pusztán az egyének aspirációitól, a csoport befogadó hajlandóságától, avagy intézményi szabályozásoktól függ, hanem hosszabb távon át nem léphető reprodukciós tényezői is vannak.

A szerző másik érdekes megfigyelése – mely az előző problémától nem független – a magyar értelmiség társadalmi háttérével, származásával kapcsolatos. Eszerint a csoporton belül, részben a fent említett kényszerűségből jóval magasabb a fizikai munkát végző szülőktől származók aránya, mint ahogy azt korábbi társadalom- és értelmiségtörténetünk ábrázolni szokta. (Főként a kisiparos – kereskedő és munkás rétegek azok, amelyek fiaiban magasabban reprezentáltak, a paraszti rétegek létszámukhoz képest Dobrovits adatai szerint is alulreprezentáltak – ezt azonban ő nem hangsúlyozza.) Szerző állítása szerint a „népi elemek” aránya a kiegyezés környéki 30-ról 70 százalékra nőtt, és mind

az 1870 körül még 60 százalékot kitevő idegen származásúak, mind a nemesi gyökerűek aránya jelentősen visszaszorult.

A harmadik érdekes, a szerző által felvetett szempont viszont a kampányszerű, politikai alapon végrehajtott személycserék lehetséges korösszetételbeli következményeire, illetve egy foglalkozási csoport természetes utánpótlási folyamatainak ilyen alkalmakkor lejátszódó torzulására hívja fel a figyelmet. Emlékezetünk szerint a társadalmi változások szociológiai és társadalomtörténeti megközelítése során ez sem igen szokott tárgyalásra kerülni.

Természetesen nem állítjuk azt, hogy a tanulmány felfordítja a hazai értelmiség történetéről eddig kialakított képet, de úgy véljük, hogy új, eleven színekkel gyarapítja azt.

A kézirat közlése során az eredeti írásmódot néhány apróbb változtatástól (a központozást illetve az egybe- és különírást néhány esetben módosítottuk) eltekintve megtartottuk. Mindössze az eredetileg a dolgozat elején közölt irodalomjegyzéket alakítottuk át. A címeket kiegészítettük, hogy a hivatalos statisztikai publikációkban nehezebben kiigazodó olvasóink is könnyebben megtalálhassák azokat, és az így módosított szöveget a tanulmány végére helyeztük.

Faragó Tamás – Őri Péter